

B A T Ó S Á N D O R

A MUNKAERŐ /MUNKA/-ÁRU ÉS A
MUNKA SZERINTI ELŐSZTÁS PROBLÉMÁJA AZ ÚJ
GAZDASÁGI MECHANIZMUSBAN

c. egyetemi doktori disszertációja

S z e g e d, 1967

B e v e z e t é s

Dolgozatom a munka szerinti elosztás törvényével foglalkozik, de csak a törvény néhány elvi jelentőségű vonatkozását emelem ki.

Témám szoros kapcsolatban van azzal a még napjainkban is vitatott, nem lezárt kérdéssel, hogy a szocializmusban áru-e a munkaerő, vagy csak bizonyos árujegyei maradtak fenn, avagy a munka vált-e a szocializmusban áruvá. A vita nem alárendelt jelentőségű, nem elvont jellegű. Végeredményben a politikai gazdaságtan legfőbb tárgyát képező tulajdonnal, a /tőkés- és szocialista/ tulajdonviszonyok specifikus jellemzőivel kapcsolatos, míg az elosztási viszonyok területén a szocialista munkabér közgazdasági természetére vonatkozik.

A probléma megoldása egyúttal válasz arra is, hogy mi alkotja a tőkés-, illetve a szocialista-kommunista tulajdon lényegét, specifikumát.

Dolgozatomban azt bizonyítom, hogy a szocializmusban /napjainkban a gazdasági mechanizmus reformjának bevezetése után is/ a munkaerő teljesen elvesztette árujellegét, s a munkának sem lehetnek áruvonásai.

Ezen tételből kiindulva fogalmazom meg a szocialista munkabér közgazdasági tartalmára vonatkozó állásfoglalásom.

A fenti kérdések megválaszolásához azonban előljáróban a tőkés tulajdont, a munkaerő áruvá válásának történelmi körülményeit, feltételeit, s ezek után a szocialista tulajdont kell vizsgálat tárgyává tenni.

Álláspontom az, hogy a kérdés vizsgálatánál nem lehet az árutermelésből, az árucseré szocializmusbeli tényéből kiindulni. Egy dolog ugyanis a dolgok áruformában történő termelése és cseréje, megint más az ember vagy munkaerejének áruvolta. Az árutermelés és árucseré itt csak szükséges, de nem elégséges feltétel.

Az sem szolgálhat kiindulóponttul, hogy a szocializmusban még létezik a gazdasági elkülönültség, gazdasági érdekekbeli különbség, az anyagi érdekelttség rendszere. Az ok nem ezekben, hanem a társadalom osztályainak egymáshoz való viszonyában, az alapvető osztályérdekek különbségében vagy azonosságában keresendő.

Valószínű, hogy a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos viták során azért került jobban felszínre a kérdés, mert több közgazdász éppen a még meglévő - és a reform során erősödő - árutermeléssel, árucserével, az anyagi ösztönzés szerepével hozza összefüggésbe a munkaerő árujegyeinek, a munka-árunk erősödését vagy gyengülését, a munkabér szerepét.

A dolgozat további részében foglalkozom a munka szerinti elosztás kérdéseivel. A gazdasági mechanizmus reformja ezzel kapcsolatban azt a kérdést tette fel, hogy mi az a konkrét mérce, mely legjobban kifejezi, méri a társadalom számára végzett hasznos munka mennyiségét.

Konkrétan ez a kérdés veti fel a szocialista munkabér közgazdasági tartalma elemzésének szükségességét. Arra a kérdésre kell válaszolni, hogy a munka szerinti elosztás törvényének érvényesülése mellett feltételezhető e a munkaerő vagy a munka árujellege.

A szocialista tulajdon alapján csakis abból az elvből lehet és kell kiindulni, hogy se a munkaerő, se a munka nem áru. Csakis ezen elből kiindulva fogalmazható meg az az igény, hogy az elosztás mércéjeként a "társadalmilag szükséges munkamennyiség" szolgáljon.

Egy dolog azonban a vállalat egyes munkása számára felállított mérce, mivel az egyes munkás csak része egy egységes termelőszervezetnek, s önmagában véve nem árutermelő. Más dolog a vállalat egészével, mint önálló szervezeti és gazdálkodási egységgel szemben felállított követelmény, társadalmi igény.

A vállalat egészének, közvetlenül a vezetésnek a munkája jöhet számításba társadalmilag szükséges munkaként.

Dolgozatomban ezen kérdésekkel összefüggésben tárgyalom a társadalmi szükségletekre történő termelés és a gazdasági mechanizmus reformja közötti összefüggéseket. Bizonyítom, hogy a reform - gazdaságirányításunk eddigi rendszerénél - jobban felszínre hozza azokat a feltételeket, melyek segítségével - és az árutermelés által közvetítve - következetesebben lesz mérhető a társadalom számára végzett munka mennyisége és minősége.

Nincs módom arra, hogy a fenti problémákat a konkrét gyakorlat szempontjából is megközelítsem, hiszen etekintetben tapasztalatok még nem állnak rendelkezésre. Inkább azokat az alapelveket igyekszem rögzíteni, melyek gyakorlati érvényesítése egyrészt megfelel a reform által felvetett követelményeknek, másrészt: amelyeknek érvényesülni kell ahhoz, hogy a reform ténylegesen elérje az alapvető célkitűzéseket, a szocializmus építésének meggyorsítását.

A MUNKAERŐ-ÁRU TERMÉSZETÉRŐL

Közgazdasági irodalmunkban hosszabb idő óta vita folyik arról a kérdésről, hogy áru e a szocializmusban a munkaerő, vagy milyen tényezők okozhatják még esetleg megmaradt árujegyeit. A szerzők többsége /pl. Nagy Tamás, Szabó Kálmán, Vilmos József, stb./ azon az állásponton van, hogy a munkaerő elvesztette árujellegét, csupán bizonyos árujegyei maradtak meg /melyeket a gazdasági mechanizmus reformja erősít vagy gyengít/. Szabó Kálmán szerint a munka vált a szocializmusban áruvá. Más állásfoglalás /pl. Nemes László/ szerint a munkaerő a szocializmusban is áru, értéke van.

A vita jórészt abból a szokásosan hangoztatott tényből indul ki, hogy a kapitalizmusban kettős értelemben szabad bér munkások osztályáról van szó, akik azért kénytelenek munkaerejüket áruba bocsátani, mert meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, nem termelőeszköztulajdonosok. Itt azonban ennél többről van szó, mint a munkás nem-tulajdonos mivoltáról.¹ Ebből kiindulva általában azt hangoztatják, hogy "Mivel a szocializmusban a termelési eszközök a közvetlen termelők tulajdonában vannak és az új érték elosztásánál nincs antagonisztikus érdekellentét, helyes tehát kimondani, hogy itt a munkaerő egyesítése a termelési eszközökkel nem követeli meg, sőt kizárja, hogy ez a munkaerő eladása útján történjék."²

Tény, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonának létezése az alapja annak, hogy a munkaerő a szocializmusban nem áru, de a társadalmi tulajdonnak, mint oknak a rögzítése önmagában nem elegendő. A szocialista tu-

¹ Akik erre leszűkítve tárgyalják a kérdést, rendszerint még a jogi szabadság elemzéséről is megfélekeznek, hallgatólagosan egyenlőségjelet téve a munkás kapitalizmusbeli és szocializmusbeli szabadsága között.

² Vilmos József: Áruviszonyok a szocialista gazdaságban. Kossuth, 1963. 64-65. old.

lajdonnak, mint a társadalmi tulajdon alacsonyabbrendű formájának is vannak általános, különös és specifikus vonatkozásai és kérdés, hogy a munkaerő-áru általában a tulajdon milyen relációival kapcsolatos és mi az adott relációnak a természete.

A kérdés elemzésénél többen a szocializmusbeli árutermelés létét hozzák fel /ezt teszi Nemes László is/ és az áru kategóriák létevel indokolják, hogy a munkaerőnek még maradtak árujegyei. De Szabó Kálmán is lényegében az áru kategóriák /munkapiac, stb./ létevel igyekszik igazolni a munka áruvonásait.

A szocialista árutermelés léte mint a szocialista tulajdon különös vonatkozása jön számításba. Most már, ha a munkaerő áru voltát, árujegyeit vagy a munka áruvonásait a meglévő árutermeléssel hozzuk összefüggésbe, akkor érthetetlen az a tétel, hogy a munkaerő csakis a tőkés és bérmunkás viszonyában válik áruvá.

A fentiekkel kapcsolatban hivatkoznak a szocializmus termelőerőinek viszonylagos fejletlenségére, az anyagi javak viszonylagos elégtelenségére, tehát a termelőerők fejlettsége által meghatározott társadalmi elsajátítás színvonalára, az ebből eredő gazdasági elkülönültségre, különérdekekre, illetve az anyagi ösztönzés szükségességére, mint olyan okokra, melyek miatt még létezhetnek a munkaerőnek árujegyei, létezhetnek a munkának áruvonásai.

Dolgozatomban azt bizonyítom, hogy a problémakör nincs közvetlen összefüggésben a szocializmusbeli árutermeléssel, a társadalmi elsajátítás színvonalával, a gazdasági elkülönültség kérdéseivel. Ilyen okok miatt a gazdasági mechanizmus reformja se nem erősítheti, se nem gyengítheti az ilyen áruvonásokat, árujegyeket.

A probléma elemzéséhez a tőkés-, illetve a szocialista tulajdon belső természetét kell feltárni. Dolgozatomban ezért lényegileg a tulajdon kérdéseivel foglalkozom.

1. A munkaerő-áru kialakulásának történelmi feltételei

"A tőke csak ott jön létre, ahol a termelési és létfenntartási eszközök tulajdonosa készen találja /az én kiemelésem - B.S./ a piacon a szabad munkást mint munkaerejének eladóját, és ez az egy történelmi feltétel egy világtörténelmet foglal magában." ¹

Evidens, hogy a társadalom jelentős részét nem a tőke fosztotta meg a termelőeszközöktől, ez így volt már a korábbi kizsákmányoló társadalmi rendszerekben is. A tőke csupán a kizsákmányolás formáját változtatta meg. A tőke másrészt készen találja a jogi szempontból személyében szabad munkást is. Mind a rabszolgatartó, mind a hűbéri társadalmi rendekben vannak a társadalomnak olyan rétegei, csoportjai, melyek személyükben szabadok, nem állnak közvetlen függőségi viszonyban az uralkodó osztályoktól, de egyuttal nincstelenek is. ²

Nem az a kérdés itt most, hogy milyen körülmények között, milyen okok hatására alakult ki a társadalomnak ez a nincstelen és szabad tömege. A lényeg az, hogy a tőke számára már létezniök kell. A tőke ebből a tömegeből fejlesztette ki a bér munkások osztályát azzal, hogy tömörítette, fegyelemre nevelte, a nyers és kiformálatlan erőt minőségileg átalakította. A tőke a nincstelen és szabad tömegeből "...megszülte azokat a férfiakat is, akik e fegyvereket forgatni fogják, a modern munkásokat, a proletárokat." ³

¹ Marx: A tőke I. Budapest, 1961. 163. old.

² Pl: a római rabszolgatartó társadalomban az u.n. szegény szabadok, s az eredeti tőkefelhalmozás idején a kisajátítottak tömege, stb.

³ Marx-Engels: A kommunista kiáltvány /A Marxizmus-leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 1./ Kossuth, 1965. 47. old.

"Amilyen mértékben a burzsoázia, azaz a tőke fejlődik, ugyanolyan mértékben fejlődik a proletariátus, a modern munkások osztálya, akik csak addig élnek, amíg munkát kapnak, és csak addig kapnak munkát, amíg munkájuk a tőkét gyarapítja. Ezek a munkások, akik darabonként kénytelenek eladni magukat, éppen olyan áruk, mint minden egyéb kereskedelmi cikk,..."¹

A tőke a bér munkások osztályának kialakításával azonban fenntartotta az alapvető viszonyokat: a nincstelenséget és a munkás személyi szabadságát.

A szabad munkás létezése tehát nem oka, hanem történelmi és közvetlen gazdasági előfeltétele a bér munka kialakulásának. A szabad és nincstelen tömeg munkaereje még nem áru, csak potenciálisan az.² A tőke számára csak mindkét sajátosság "kapóra" jött: a nincstelenség előfeltétele volt a bér munkásként való alkalmazhatóságnak, míg a bér /árukapcsolat/ "szentesítette" a személyi szabadságot, kényelmesebbé és könnyebbé tette a kizsákmányolást.

A tőkés módon üzött árutertermelés megvalósulásához /a bér munka létrejöttéhez/ a fentiekén kívül más előfeltételek is szükségesek voltak.

Szükséges a termelőerők olyan fejlettségi színvonalra, amely lehetővé teszi az árutertermelés kibővülését, olyan mértékben való kiterjedését, hogy a társadalom anyagi életének alapja az anyagi javak áruformában történő termelése legyen. T.i. csak ilyen viszonyok kényszerítik a szabad munkást munkaereje tényleges eladására /ellenkező esetben a társadalom eltartottjai, vagy mint "társadalmon kívüliek" csavargásból, koldulásból, stb. élnek/.

¹ Marx-Engels: id. mű, 47-48. old.

² Egyéb előfeltételek hiányában még nem a bér munkások osztály munkánélküli tömegének számítanak: nem ismerik a bér munkát, sem annak fegyelmét. Csupán az uralkodó osztály kezelte őket úgy, mintha nem akarnának munkát vállalni.

A termelőerők fejlettségének adott színvonala, a kereskedelem fejlődése tette csak lehetővé, hogy létezzenek olyan emberek /tőkések/, akik elegendő pénzzel rendelkeznek a termelés anyagi és személyi feltételeinek megvásárlásához. Tehát a szabad munkás létezése az egyik oldalon, és gazdagok /pénztulajdonosok/ létezése a másik oldalon és az őket összekötő árutermelés fejlődése az, ami a tőkés és bér munkás közötti viszony kialakulásának előfeltétele volt.

"Bármilyen a termelés társadalmi formája, a termelés tényezői mindig a munkások és a termelési eszközök. De egymástól elválasztva egyik is, másik is csak lehetőség szerint az /az én kiemelésem - B.S./. Ahhoz, hogy egyáltalán termelni lehessen /akár tőkés módon is - B.S./, egyesülniök kell." ¹

Ahhoz, hogy a termelés tényezőit tőkés módon lehessen egyesíteni, léteznie kell tehát: a/ a termelőerők fejlettségének adott színvonalán nyugvó árutermelésnek, amely azonban önmagában nem változtatja a szabad munkást bér munkássá. Akkor is igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy az árutermelés /már az egyszerű árutermelés is/ önmagában tartalmazza mindazokat az ellentmondásokat - hiszen a magántulajdon alapján létezett -, melyek a tőkés árutermelésre jellemzők; b/ a szabad munkásnak, melynek létezése azonban még nem a bér munkás létezése, mert ha valamilyen ok /gazdasági-társadalmi előfeltételek hiánya/ akadályozza munkaereje eladásában, akkor nem válhat azzá; c/ a termelőeszközök, illetve a pénz tulajdonosának létezése, aminek hiányában nincs aki tőkésként álljon szemben a munkással.

A tőkés módon üzött árutermelés megvalósulásának lényeges feltétele az is, hogy a gazdasági viszonyokban kialakuló egyes tényezők ne elszigetelt jelenségként, hanem az árak termelésének társadalmilag irányadó előfeltételei

¹ Marx: A tőke II. Budapest, 1961. 39. old.

ként létezzenek.

Marx ezen feltételeket illetően a következőket mondja: "Az, hogy a saját munkaerő eladása /a saját munka eladásának, vagyis a munkabérnek a formájában/ ne elszigetelt jelenséggént, hanem az áruk termelésének társadalmilag irányadó előfeltételeként jelenjék meg, hogy tehát a pénz-tőke társadalmi méretekben végezze el az itt szemügyre vett $P - A \frac{M}{T_e}$ funkciót - ez olyan történelmi folyamatokat feltételez, amelyek a termelési eszközök és a munkaerő eredeti kapcsolatát felbontották; amely folyamatok következtében a nép zöme, a dolgozók, a termelési eszközök tulajdonától megfosztva, a nem dolgozók pedig a termelési eszközök tulajdonosaiként kerülnek szembe egymással." ¹ Majd így folytatja: "Korábban láttuk, hogy mihelyt a tőkés termelés már létrejött, fejlődése során nemcsak ujratermeli ezt a szétválasztást, hanem mind nagyobb méretűvé bővíti, s végül általánosan uralkodó társadalmi állapottá teszi. De van a dolognak egy másik oldala is. Annak, hogy tőke képződhessen és a termelést hatalmába kerithesse, előfeltétele a kereskedelemnek, tehát az áruforgalomnak és ezzel együtt az áru-termelésnek bizonyos fejlettségi foka;..." ²

A gazdasági viszonyokban kialakult előfeltételek mellett létre kellett jönni a burzsoázia olyan gazdasági hatalmának, ami képes is fenntartani az alapvető viszonyokat /tőkés-bérmunkás viszonyt/ és rendszeresen képes megvalósítani /akár gazdasági, akár gazdaságon kívüli kényszerrel/ a termelés tényezőinek összekapcsolását. A burzsoáziának ugyanis ha nincs meg ez a hatalma, akkor a munkás nem kényszerül munkaereje eladására, hanem magáévá teszi az anyagi javakat.

Amennyiben tehát az érdek és a gazdaságon alapuló hatalom nem esne egybe, akkor a termelés közvetlen szereplői sajátíthatnák el a termelés eszközeit és eredményét.

¹ Marx: id. műve, 36. old.

² u.o.

Ahogy megszűnik a rabszolga-tartó, ha elveszti rabszolgáit és megszűnik a hűbérur léte hűbérese nélkül, ugyanúgy a tőke is elveszti saját létét bér munkások hiányában, de a bér munkás se létezhet bérura megszűnése után.

Ami a köztük lévő viszonyt megvalósítja, fenn-tartja és szabályozza, az a burzsoázia gazdasági ereje. Egyre megy, hogy ez az erő gazdaságon kívüli vagy gazdasági területen jut e kifejezésre.

A bér munka történeti kialakulásának feltételei tehát a gazdasági viszonyokban keresendők, s ami e feltételeket egyesíti, az az osztályerőviszonyok sajátos természete!

Nem véletlenül hangsúlyozza Marx a burzsoáziának azt a hatalmát, ami képes az elsajátítás megvalósítására. A tőke - mondja Marx - társadalmi hatalom. Mi értelme volna különben annak a ténynek, hogy: "A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben az első forradalmi uton a másodikká alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája." ^{1/} Vagy mi értelme volna a "politika elsődlegessége" hangoztatásának. Nyilvánvalóan az a tény fejeződik itt ki, hogy a termelőerők ugyanolyan fejlettségi szintjén, az osztályerőviszonyok alakulásától függően más és más osztályok érdekei is megvalósíthatók.

A fentiekből néhány egyszerű következtetés adódik. Éspedig: a munkaerő áruvá válása szempontjából nem az a döntő mozzanat, hogy létezik a termelőerők adott fejlettségi színvonalán az árutermelés, nem is a kettős értelemben vett szabad munkás létezése, hanem a tőkés és bér munkások osztályának léte és e két osztálynak az anyagi javak /árak/ termelésében megvalósuló kapcsolatuk módja. A munkaerő csakis e két osztály egymásközti viszonyában válik áruvá. Ebben a viszonyban a munkaerőt eladják és megveszik, de ez "...olyan vétel és eladás, amelynek előfeltétele

^{1/} Marx: A gothai program kritikája. Marx-Engels: Válogatott Művek II. Szikra, 1949. 25. old.

hogy a vevő tőkés, az eladó pedig bér munkás, s ez a viszony adva van azáltal, hogy a munkaerő megvalósulásának feltételei...idegen tulajdonként el vannak választva a munkaerő birtokosától." ^{1/}

Am a probléma megértéséhez éppen ezt az elválasztást, illetve ennek módját, pontosabban: a magántulajdont és tőkés specifikumát kell vizsgálat tárgyává tenni és a specifikumból is azt az alapvető mozzanatot kell kiragadni, amin áll vagy bukik a bér munkás kizsákmányolásának lehetősége. Ehhez azonban először a tulajdont /termelési viszonyok összessége/ álatában vizsgálom, mindenekelőtt abból a szempontból, hogy a különös vonatkozások kiemelésével, ezek elemzésével bizonyítsam, hogy nem játszottak döntő szerepet az áruvá válás szempontjából. Nincs is döntő szerepük a szocializmusbeli munkaerő árujellegének megszűnésénél.

2. Tulajdon - termelési viszonyok

A tulajdon fogalmát általában kettős vonatkozásban fogjuk fel. Éspedig a tulajdon, mint jogi - osztályakaratot tükröző - és a tulajdonforma, mint közgazdasági viszonyokat kifejező két oldal egységéről van szó.

Véleményem szerint több közgazdasági jelenség értelmezésekor abból adódik a hiba, amikor helytelenül - kissé mechanikusan - fogják fel a tulajdon e kettős vonatkozásának egymáshoz való viszonyát. Általában a tulajdonnak csupán az egyik - közgazdasági - oldalát hangsúlyozzák, elhanyagolva a két oldal kölcsönös feltételezettségét, illetve a felépítmény egyik legfontosabb elemének az alapra történő visszahatását.

Tény, hogy a két oldal egymáshoz való viszonyában a közgazdasági az elsődleges. A tőkés tulajdon törté-

^{1/} Marx: A tőke II. Budapest, 1961. 35. old.

neti kialakulása a termelőerők adott fejlettségi állapotán nyugvó gazdasági viszonyokból objektíve végbemenő fejlődés eredménye volt. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy egy adott társadalmi-gazdasági rendszer alapvető termelési viszonyai közepette az emberek közötti kapcsolatok különfélék lehetnek: alakulhatnak, változhatnak. A termelésben kialakuló kapcsolatok lényege azonos, de azok megjelenési formája változhat. A felépítménynek az alapra történő visszahatása erősítheti és gyengítheti is az alapvető termelési viszonyok specifikumát, de különös jellegzetességeit is. Érvényes ez a tőkés- és a szocialista tulajdonra nézve is, de tapasztalható volt a történelmi fejlődés korábbi szakaszaiban is. Nem szabad tehát abszolutizálni a gazdasági viszonyokban létrejövő feltételeket, mert az azokra irányuló jogi, akaratilag alakíthatják, formálhatják ezeket a viszonyokat.

Szabó Kálmán munkáinak egybevetésekor is szerintem ilyen okok miatt lehet állásfoglalásaiban ellentmondásokat találni. Ezt mondja:

"A tulajdon jogilag nem egyéb, mint a fennálló termelési viszonyok társadalmi-gazdasági relációinak akaratilag tükröződése. Ez az akarat az anyagi feltételekben fennálló sajátos társadalmi megosztottság /osztatlanság/ szentesítése. Ebben az értelemben a tulajdon általában a mindenkori uralkodó osztályok törvényerőre emelt és szankciókkal alátámasztott osztályakarata." ^{1/} És tovább:

"A tulajdon jogi értelme akaratilag csak tükrözi /az én kiemelésem - B.S./ azt, amit a tulajdonforma közgazdaságilag jelent: hogyan megy végbe a munkaerőnek mint a termelés szubjektív feltételének és a termelés anyagi feltételeinek /termelési eszközöknek/ történelmileg meghatározott sajátos összekapcsolása." ^{2/}

^{1/} Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai.
Kossuth, 1964. 102-103. old.

^{2/} u.o.

Szabó Kálmán tehát a tulajdont - a termelési viszonyokat a maguk összességében - jogi /osztályakarat megvalósítása/ és közgazdasági /tulajdonforma, tehát társadalmi-gazdasági/ vonatkozásában vizsgálja. A jogi oldal pedig akarati sákon "csak tükrözi" azt, amit "a tulajdonforma közgazdaságilag jelent". A tulajdonforma maga "az objektív adottság", amit a tulajdon "jogilag visszatükröz".

Ez valóban így van, ha a termelési viszonyokat a maga történelmi konkrétságában, egy adott állapotában, illetve a maga merevségében szemléljük, s azután vesszük szemügyre, miután az adott termelési viszonyok már létrejöttek, amikor a mindenkori uralkodó osztálynak már alapvető érdeke fűződik a meglévő állapot fenntartásához.

Az idézett megfogalmazás szerint a két oldal úgy viszonylik egymáshoz, mint tárgy a tükörképéhez. Az osztályakarat minden olyan megnyilvánulása, mely a fennálló állapotok formálására, megváltoztatására törekszik, csak voluntarisztikus megnyilvánulás lehet.

Más eredményre jutunk azonban, ha a termelési viszonyokat állandó változásukban, mozgásukban, fejlődésükben vizsgáljuk. Ekkor a tulajdon jogi értelme már nem csak "tükörképe" a tulajdonformának, nemcsak tükrözi azt, hanem az uralkodó osztály akarata befolyásolja azt a formát, amin áll vagy bukik létezése.

Ez az osztályakarat nem lóg a levegőben: tartalma, célja mindenkor összefüggésben van a gazdasági lehetőségekkel, az osztályerőviszonyok alakulásával. Mégis van egy bizonyos önálló léte, különösen akkor, olyan időszakokban, amikor az alapvető érdekek kerülnek veszélybe.

A tulajdon, tulajdonforma ilyen merevnek, statikusnak látszó szemléletével analóg módon /de érezhetően vele összefüggésben/ olyan felfogás is létezik közgazdasági irodalmunkban, mely szerint a termelőerők fejlettségének adott szintje szinte természeti törvényként determinálja a ténylegesen fennálló termelési viszonyokat. A gondolat nem ennyire kiélezett megfogalmazásban található

meg irodalmunkban. De mi más lenne pl. az a sztálini koncepció - melyet Szabó Kálmán is kritikailag részletesen elemez -, mely csupán a termelőeszközök tulajdonformájára szűkíti le a fogalmat, melynek megváltozásával szinte automatikusan változnak a termelési viszonyok egyéb elemei is. Hasonló ehhez a felfogáshoz az is, mely szerint a szocializmusbeli munkaerő árujegyeinek létét a termelőerők viszonylagos fejletlenségével hozzák összefüggésbe, nem véve számításba azt a tényt, hogy a társadalmi elsajátítás folyamata /a tőke megszüntetése/ a termelőerők különféle fejlettségi szintjén is megvalósulhat.

Nagyon egyszerű egy olyan gondolat, hogy a gazdaság azon szintjén, amit a szocializmus a kapitalizmustól örökölt, feltétlenül szükségyszerű, hogy a munkaerőnek áruvonásokkal kell rendelkezni. A gazdaság fejlettségi szintjének kérdése amúgy is relatív jellegű, etekintetben konkrét mérce nem fogalmazható meg.

A gazdaság viszonylagos fejletlensége vagy magas szinten való kifejelettsége, adott állapota meghatározza az elsajátítás szinvonalát, de nincs kizárólagos szerepe a társadalmi elsajátítás tényének megvalósulásában.

A mondottakból következik, hogy a társadalom fejlődését meghatározó objektív tényezők mellett a történelem során mindenkor jelentős szerepet játszottak az osztályerőviszonyok és az ezekből fakadó akarati, jogi tényezők is, amelyek sokszor jelentősen befolyásolták a termelés szereplőinek egymásközi viszonyát.

Másrészt pedig ami a termelési viszonyok különös relációinak, az elszigeteltség, az elidegenedettség, az elkülönültség kérdéseit illeti, ezek tekintetében sem fogadható el egy merev felfogás. Történetesen a szocialista tulajdon különös relációiként fogjuk fel az elkülönültség, a különérdek létezését. De a tény egyszerű rögzítése mellett az elkülönültség mértékének, erősségének vizsgálata is lényeges. Ezek a tényezők pedig már a jogi, akarati viszonyokkal is összefüggésben vannak.

Dolgozatom ezen részében nem az a célkitűzésem, hogy a tulajdon közgazdasági és jogi vonatkozásainak lényegi kapcsolatával részletesen foglalkozzam. A továbbiakban az elszigeteltség, elidegenedettség, elkülönültség problémakörét vizsgálom részletesebben. Nem azért, mintha e különös relációk hozzátartoznának a munkaerő-áru lényegi sajátosságaihoz. A munkaerő-áru tartalmaz ilyen vonatkozásokat, ezért vizsgálatuk a munkaerő árujellege szocializmusbeli megszűnése szempontjából érdekes. Éspedig azért, mert többen éppen a meglévő elkülönültségre, különérdekekre, az anyagi ösztönzés szerepére hivatkoznak, amikor a szocializmusbeli munkaerő árujegyeinek létét igyekeznek igazolni.

Közgazdasági irodalmunk lerögzíti azt a tényt, hogy a magántulajdon /a tőkés magántulajdon is/ elszigeteli egymástól a termelés osztályszereplőit, s ezáltal a tőke mint idegen hatalom áll szemben a bér munkással. A bér munkás számára idegenné válik a termelés minden anyagi feltétele, eredménye és ezáltal saját munkája is.

De mi az, ami elszigeteli egymástól a termelés osztályszereplőit? A dolgok, melyekkel a munkás termel? - vagy a munka technikai-gazdasági megosztottsága? - az anyagi javak viszonylagos elégtelensége, a társadalmi elsajátítás alacsonyabb szintje? - vagy éppen az a tény, hogy az anyagi javakat áruformában termelik és cserélik egymásközt az emberek?

Itt mindenekelőtt arra kell válaszolni, hogy történetileg, de logikai vonatkozásban is mi mit előz meg, azaz milyen tényezők szerepelnek ok-ként és melyek okozat-ként.

A marxista politikai gazdaságtan jelenlegi felfogása szerint a termelőerők fejlődésének eredményeként megjelenő munkamegosztás az, ami a naturálgazdaság viszonyai között a gazdasági elkülönültséghez vezetett, s ezen elkülönültségi viszonyok szolgáltak hosszú időn keresztül az árucseré alapjául. Az elkülönültségi viszonyok a magántulajdon nyomán az elszigeteltség formájában szilárdultak meg.

A munkamegosztás azonban önmagában /kezdetlegesebb formájában/ még nem eredményezhetett elkülönültséget. Nyilvánvalóan hozzájárult ehhez a természeti feltételekből eredő létbizonytalanság is, az elsajátítási lehetőségek rendkívül szűkös volta is.

A magántulajdon a termelőerők fejlődése, az elsajátítás lehetőségeinek bővülése ellenére még magasabb fokra emelte a létbizonytalanságot. Ezáltal sajátos ellentmondás jött létre a termelőerők fejlettségi szintje és az elsajátítás egyéni /magán/ lehetőségei között. A magántulajdon szükségszerűen magában rejti a meggazdagodás és a nincstelenné válás lehetőségét, ami annál súlyosabban, hatványozottabb mértékben jön számításba, minél nagyobb a felhalmozott gazdagság, mennél nagyobb a különbség a gazdagok és nincstelének anyagi helyzete között. A magántulajdon megjelenésével, a gazdagság fokozódásával fokozódik tehát a létbizonytalanság, a bukás veszélye, ami a különérdekek elszigetelődését, az érdekek antagonisztikussá válását eredményezi.

Tovább fokozza, vagy megmerevíti ezt az elszigeteltséget a nincstelen dolgozó tömegek jogfosztottsága, s az uralkodó osztályok erőszakszervezete.

Az elkülönültség, a különérdek, az elszigeteltség tehát nem abból adódik, hogy az adott termelési módban hogyan valósul meg a termelés személyi és anyagi feltételeinek összekapcsolódása, nem is az elsajátítás színvonalából, hanem a termelés osztályszereplőinek anyagi helyzetében mutatkozó különbségekből, a magántulajdon természeté által felfokozott létbizonytalanságból. Ezek a tényezők azok, amelyek az érdekeket antagonisztikusság tették.

Az uralkodó osztály hatalmi gépezete konzerválja, rögzíti és tovább fokozza az érdekekbeli elszigeteltséget.

A tőkés magántulajdon alapján, a munkaerő árujellegében meglévő elszigeteltség tehát nem ok-ként, hanem okozatként szerepel, másodlagos jelentőségű. Egyik előfel-

tétele, de nem kiváltó oka a munkaerő áruvá válásának.

Következésképp a szocialista tulajdon alapján sem lehet a meglévő gazdasági elkülönültséget a munkaerő árujegyeinek, vagy a munka áruvonásainak igazolására felhozni.

A magántulajdon által felfokozott létbizonytalanság, az osztályok anyagi helyzete közötti különbség, az érdekek antagonisztikussá válása - véleményem szerint - az, ami a munkát teherre, a pusztta létfenntartás eszközévé, a bér munkás számára idegenné teszi. Ezek a tényezők azok, amelyek egyszerűen nem tették lehetővé a munka alkotó jellegének kibontakozását, s amik a fejlődés magasabb szintjén is megfosztották a munkát alkotó jellegétől.

Nem lehet a szocializmusbeli munkaerő állítólagos árujegyeinek igazolására azt sem felhozni, hogy a munka még nem vált alkotó jellegűvé, a munka még jórészt a létfenntartás eszköze.

Az a következtetés is adódhat az elmondottakból, hogy az elszigeteltség, elidegenedettség, a munka idegenné válásának problémái nem csupán szociológiai jelentőségűek: megvalósulásuknak közgazdasági alapjuk van. Általában a tulajdon, a szocialista tulajdon szempontjából is azonban másodlagos jelentőségűek. A gazdasági- és jogi viszonyok együttes megváltozása változást idéz elő érvényesülésükben is.

Az árutermelés kifejlődése, általánossá válása bonyolította, érthetetlenebbé tette a közvetlen termelők számára a gazdasági folyamatokat: az árutermelés általánossá válása előtt a kizsákmányolás nyílt erőszakon alapult, míg a bér munka esetében érvényesül az egyenértékűség /látszólag egyenranguság/ elve, s a kizsákmányolás burkolttá válik.

"Ez a közösségi /ösközösségi - B.S./ termelés a legszűkebb korlátok között folyt; de velejárt a termelők uralma termelési folyamatuk és termékeik felett. Tudják, mi történik a termékkel: ők maguk fogyasztják el, nem kerül ki a kezükből; és amíg a termelést ezen az ala-

pon folytatják, addig nem is hatalmasodhat el a termelőkön, nem hozhat létre ellenük kísérteties, idegen hatalmakat, amint ez a civilizációban rendszerint és elkerülhetetlenül megtörténik." ^{1/}

Ezzel szemben az árutermelés, tehát a tőkés termelés viszonyai között:

"Az árutermelésben, abban a termelésben, amely már nem saját szükséglet kielégítésére, hanem cserére történik, a termék szükségképpen egyik kézből a másikba kerül. A termelő elcseréli termékét, nem tudja többé, mi fog vele történni. Mihelyt a pénz és a pénzzel a kereskedő közvegitőként a termelők közé ékelődik, a cserefolyamat még bonyolultabbá, a termék végső sorsa még bizonytalannabbá válik. Sok a kereskedő és egyik se tudja, mit csinál a másik. Az áruk már nemcsak kézből kézbe kerülnek, hanem egyik piacról a másikra is; a termelők elvesztették az uralmat az életkörüikön belül folyó termelés összessége felett, ...A termék és a termelés a véletlen játéka lesz." ^{2/}
/A kiemelések mindenütt tőlem - B.S./

A szocialista tulajdon megszünteti a termelők létbizonytalanságát, megszűnnek a vagyoni különbségek, az alapvető érdekek azonossága dominál, tehát megszűnik a termelés szereplőinek egymásközti elszigeteltsége is. De a munkamegosztásból, az elsajátítás lehetőségeiből adódóan fennmaradnak az elkülönültségi relációk, a különérdekek.

E különérdekek erősségében, tartósságában azonban jelentős szerepet játszanak a jogi vonatkozások, a demokratikus jogok érvényesülésének mértéke is, de azon tudatbeli tényezők is, amelyek befolyásolják a munkás és a vállalat egymásközti viszonyát.

A szocialista társadalomban a termelés társa-

^{1/} Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete.
Marx-Engels: Válogatott Művek II. Szikra, 1949.
318. old.

^{2/} u.o. 319. old.

dalmi méretekben tervszerűen szervezett, tehát társadalmilag szervezeten és minőségileg magasabb fokon valósulhat meg mindaz, ami jellemezte az ősi kommunisztikus közösségeket.

"Mennél inkább kisiklik egy társadalmi tevékenység, a társadalmi események sorozata az emberek tudatos ellenőrzése alól, a fejük fölé nő, mennél inkább úgy tűnik hogy a pusztá véletlen dönt felette, annál inkább érvényesülnek ebben a véletlenben mintegy természeti szükségszerűséggel a társadalmi tevékenység sajátos belső törvényei. Ilyen törvények uralkodnak az árutermelés és árucseré véletlenein is." ^{1/} A "...termék még ma is ura a termelőnek; a társadalom összes termelését ma sem közösen megfontolt terv szabályozza, hanem vak törvények,..." ^{2/}

Nem kell bizonygatnom, hogy az, amit Engels itt hiányol, megvalósulásukhoz a szocialista társadalomban minden feltétel adva van.

A szocialista társadalomra vonatkoztatva, ahol jelentősen megnőtt a gazdasági élet szabályozása terén a társadalmi tudatosság szerepe, itt szükséges lerögzíteni, hogy minden közgazdasági jelenség mögött az emberek, az emberek cselekedetei állnak, s az emberek nem közgazdasági kategóriák, hanem tudattal, értelemmel rendelkeznek, létezik az a törekvésük, hogy felfogják a jelenségek mögött rejlő okokat, törvényszerűségeket. A gazdasági elkülönültség, különérdek erejének csökkenésében ezen tudati tényezők is szerepet játszanak. Sőt: ha igaz az, hogy a szocializmus tudatosan épített társadalmi rend - és ez a tudatosság társadalmi tudatossággént realizálódva a legkézenfekvőbbben a társadalmi-gazdasági élet valamennyi mozzanatát érintő tervszerűségben nyilvánul meg -, akkor az is igaz, hogy a tudatnak objektíve meghatározó szerepe

1/ u.o.

2/ u.o.

lett a társadalom további fejlődését illetően.

A tudatos felismerésnek és az ennek alapján való cselekvésnek azonban csak akkor lehet valóságosan is, a társadalmi-gazdasági élet minden mozzanatára kiterjedően objektíve meghatározó szerepe, ha nem szűkitjük azt le a vezető párt, a vezetők tudatosságára. A vezető párt, a vezetők tudatos cselekvése csak elsődleges, de nem elégséges. Anyagi termelőerővé válását hatványozott mértékben fokozza a tömegekbe való bevitele; ha a tömegek nem vakon, hanem kellő ismeretekkel felvértezve követik vezetőiket, ha tehát az egyszerű munkás is megérti saját tevékenységének értelmét, célját, társadalomra gyakorolt hatását.

"Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg." ^{1/}

De Marxnak éppen e tételével kapcsolatban jegyzi meg Engels, hogy: "Mihelyt tehát materialista tételünket tovább követjük és a jelenkorra alkalmazzuk, hatalmas, minden idők leghatalmasabb forradalmára nyílik kilátás." ^{2/}

Ha tehát a társadalom anyagi termelőerőinek fogalomkörébe a társadalmi tudatosságot is odaszámítjuk, akkor kiküszöbölődik a termelőerők társadalomra gyakorolt hatásának abszolutizálása, érthetővé válik a társadalmi tudatosság objektív szerepe anélkül, hogy hamisítást követnénk el Marx idézett tételén.

Különösen a szocialista társadalom életére vonatkoztatva a mondottak szerint kihangsúlyoztam egyfelől a jogi, osztályakaratbeli tényezőknek, másfelől a társadalmi tudatosságnak a szerepét. Ezt azonban csak abban a vonatkozásban tettem, amennyiben ezek jelentősen befolyá-

^{1/} Marx: Előszó "A politikai gazdaságtan bírálatához".
Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949.
339-340. old.

^{2/} Engels: Marx Károly: "A politikai gazdaságtan bírálatához". U.o. 345-346. old.

solják a meglévő gazdasági elkülönültség, különérdek fokozódását vagy gyengülését. A tulajdon különös vonatkozásai nem játszhatnak szerepet a termelés személyi és tárgyi feltételei összekapcsolásának módjában, mindamellet hozzájárulnak a specifikum konkrét megjelenési formáinak változásához; ezáltal - többek között - a munkaerő árujegyeinek látszatbeli létezéséhez, a látszat eltűnéséhez.

3. A tőkés tulajdon

Az előzőekben láttuk, melyek a bér munkásosztály, a munkaerő-áru kialakulásának történelmi előfeltételei. Ezek az előfeltételek a termelőerők adott fejlettségi fokán a társadalom gazdasági életében gyökereztek. Mindamellet önmagában egyik is, a másik is csak lehetőségként jött számításba.

A bér munka történeti kialakulását tekintve, az alapvető okok feltétlenül a magántulajdonban keresendők. A magántulajdon kezdettől fogva magában hordozta - mint elvont lehetőséget - a bér munka létrejöttének előfeltételeit. Hiszen a magántulajdon alapján fejlődő kisárutermelés - ennek differenciálódása - jelölhető meg a tőkés tulajdon kiindulópontjaként.

A magántulajdon legáltalánosabb vonásai:

" 1. a munka magánjellege és idegen munka tartós és tömeges elsajátítása /kizsákmányolás/;

2. a társadalmi léthelyzetük szerint antagónisztikus érdekű osztályok szereplése a termelés társadalmi folyamatában;

3. a termelés közvetlen szereplőinek /a munkavégzés funkcióját teljesítő tömegeknek/ alávetése a magánelsajátítást végző osztályok uralmának a termelés tár-

szadalmi folyamatában." 1/

A magántulajdon ilyen általános vonásait tekintve, s azt a szocialista tulajdonnal összehasonlítva, nagyon leegyszerűsítve jelent meg a termelési viszonyok fogalmának sztálini értelmezése. Az általa adott megfogalmazásból onnan adódik a probléma, hogy lényegileg nem tett különbséget a tulajdon általános, különös és specifikus vonatkozásai között; másrészt a tulajdonviszonyok fogalmakörét is a termelőeszközök tulajdonformájára korlátozta.

Sztálin megfogalmazásában az emberek termelési, gazdasági viszonyai fogalmkörébe tartoznak: "a/ a termelési eszközök tulajdonformái; b/ a különböző társadalmi csoportok ebből következő helyzete a termelésben és e csoportok kölcsönös viszonya, vagy mint Marx mondja: "tevékenységük kölcsönös kicserélése"; c/ a termékek elosztásának teljes mértékben az előbbiektől függő formái." 2/

Ismertek azok a súlyos problémák, melyeket a termelési viszonyok ilyen leegyszerűsített értelmezése okozott mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat terén. A társadalmi tulajdon fogalmán szinte csak a termelőeszközök közös használatát /kizsákmányolástól mentesen/ értette /vagy lehetett belőle érteni/, a tulajdonforma ilyen módon való megváltozása szinte automatikusan maga után vonja az emberek egymásközti kapcsolatainak megváltozását, valóban szocialista-kommunista kapcsolatok kialakulását.

Önként adódott a fenti megfogalmazásból Sztálinnak az az ismert álláspontja is, hogy az árutermelés szocializmusbeli fennmaradásának alapvető oka a kolhoz-tulajdon léte, s ennek állami tulajdonna való változtatása kiküszöböli az árukapcsolatokat. Az árutermelés

1/ Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth, 1964. 102-103. old.

2/ Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra, 1952. 72. old.

tényét pedig jórészt úgy tekintették, mint a szocializmusban meglévő tőkés maradványokat. Egyfelől következett az állásfoglalásból, hogy a szocializmusban a munkaerő nem áru, másfelől azonban az is következett, hogy az áru-termelés fennmaradása miatt a munkaerőnek árujegyekkel kell rendelkeznie.

A tőkés termelési módot két lényegi sajátossága teszi jellegzetessé. Először az, hogy "Termékeit mint árukat termeli. Nem az különbözteti meg más termelési módoktól, hogy árut termel, hanem az, hogy termékének az az uralkodó és meghatározó jellege, hogy áru." ^{1/}

Az árutermelés tehát a tőkés tulajdonnak egyrészt különös vonatkozása, másrészt specifikuma is. Specifikuma annyiban, amennyiben az egyszerű árutermeléssel szemben azt általánossá tette, kibővítette, kiterjesztette a gazdasági-társadalmi élet minden mozzanatára. Tehát az árutermelést a társadalom anyagi életének alapfeltételévé változtatta. Közben azonban megőrizte, sajátjává tette a magántulajdonra jellemző általános sajátosságokat is.

Az árutermelés általánossá tételével az alapvető folyamatokat felismerhetetlenné, bonyolultabbá változtatta. Azzal, hogy az általánossá vált árucserében az egyenértékűség elvét érvényesíti, a társadalom tagjait egymással jogilag "egyenranguvá", a társadalom minden tagját "szabaddá" teszi, a "demokráciát" a társadalom egészére kiterjeszti. Ehhez, mint egyik feltételre, szüksége volt a "Szabadság, egyenlőség, testvériség !" jelszavára, aminek megvalósítása nélkül hiányzik a szabad bér munkásosztály kialakulásának feltétele.

Ilyen körülmények között "...a munkás maga csak mint áruladó, s ennél fogva mint szabad bér munkás, a munka tehát egyáltalában mint bér munka lép fel." ^{2/} Ebből követ-

1/ Marx: A tőke III. Budapest, 1961. 840. old.

2/ U.o.

kezőleg "...a tőke és a bér munka viszonya határozza meg e termelési mód egész jellegét. Magának ennek a termelési módnak a fő szereplői, a tőkés és a bér munkás, mint ilyenek csak a tőke és a bér munka megtestesülései, meg személyesülései,..." 1/

A munkaerő tehát akkor lett áru, vált társadalmi méretekben irányadóvá, amikor a szabad munkást áruk termelésére kezdték alkalmazni, s amikor munkaereje a tőke tartozékaként jelentkezett. Másszóval akkor, amikor a szabad munkás ön maga meghatározott időre szóló eladására kényszerült, "önként" mások szolgálatába állt. Marx ilyen értelemben beszél arról, hogy "Ezek a munkások, akik darabszám kénytelenek eladni magukat, éppolyan áruk, mint minden egyéb kereskedelmi cikk,..." 2/

A tőkés tulajdon másik alapvető sajátossága az értéktöbblettermelés, ami egyben a termelés közvetlen célja és meghatározó indítéka. Az értéktöbblet a tőkés számára profit formájában jelentkezik.

A tőkés módon üzött termelés magában foglalja azt az állandóan ható tendenciát, hogy az áru termeléséhez szükséges munkaidőt /az áru értékét/ a mindenkor társadalmi átlag alá csökkentsék, hogy az önköltséget a minimumra szorítsák. Az áru termelési költsége pedig magában foglalja a termelés személyi feltételeinek megvásárlására szolgáló tőkerészt is, tehát a bér munkás fenntartásának költségeit is.

A bér munkás ilyenformán az áru-, illetve a profittermelés eszközévé, a gazdaság egy puszta tartozékává, függellékévé válik.

A tőkés tulajdon lényege /specifikuma/ tehát a termelés személyi és tárgyi feltételeinek olyan módon történő összekapcsolása, melyben az árutermelés a társadalom

1/ u.o.

2/ Marx: A kommunista Párt Kiáltványa. Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949. 17. old.

anyagi életének alapfeltételévé válik, a munkás árut termel, miközben mind az árutermelés /anyagi javak termelése/ mind pedig a munkás személye egyaránt a profittermelés eszközeként jön számításba, a termelés minden feltétele a tőke tartozéka.

Ebben a termelésben a tőkés és bér munkás viszonya az alapvető, meghatározó jelentőségű. E viszony megszűnése egyúttal a munkaerő árujellegének megszűnését is maga után vonja.

Alapvetően hibás tehát egy olyan tétel, mely szerint a kettős értelemben vett szabad munkás létezése egyúttal a munkaerő-áru létezését is jelenti. Ahogyan maga az árutermelés csak mint egyik előfeltétel jön számításba, ugyanúgy a szabad munkás létezése is csak egyik kiindulópontként szerepelhet. Ismét csak kiindulóponttul szolgálhatnak a tulajdon már tárgyalt különös vonatkozásai.

4. A munkaerő-áru mint különleges áru

A marxista politikai gazdaságtan azon megállapítása, hogy a munkaerő-áru különleges áru, közzismert. Véleményem szerint azonban szakirodalmunkban nincs elfogadható módon kifejtve, mi adja annak különleges voltát.

Tankönyveink, de a szakirodalom is ^{1/} megelégszik annak a ténynek a hangoztatásával, hogy a munkaerő új érték, meghozza saját értéknagyságát meghaladó érték, értéktöbblet forrása. Érték, értéktöbblettermelő tulajdonsága valóban különlegessé teszi, hiszen tőle különböző más áruk csupán meglévő értékükkel vesznek részt a gazda-

^{1/} Pl. Bertóti László: A munkaerő értékéről. Közgazdasági Szemle, 1965. 3. sz., 318. old.

sági folyamatban, nem szolgálnak új érték forrásaként.

Különlegessé azonban mégsem ez, hanem azok a társadalmi-termelési viszonyok - tőkés-bérmunkás viszony - tették, amelyek közvetlenül értékke avatták. Ahhoz ugyanis, hogy használata során értéktöbblet forrásaként szolgálhasson, előbb önmagának kellett értékke lenni.

A munkaerő-áru különleges volta értékminőségében rejlik. Tulajdonképpen ezt kell tehát megvizsgálni. Ha a szocializmusbeli munkaerő megtartotta értékminőségét, akkor egyuttal valóságos áru is, ha pedig nem érték, akkor áruvoltáról beszélni is értelmetlen.

A problémát tekintve, a szakirodalomban pontatlansággal is lehet találkozni. Leegyszerűsítve, rendszerint a munkaerő és nem a munkaerő-áru /bérmunkás munkaereje/ értékéről beszélnek. Pedig nem általában az emberi munkaerő, hanem csakis a bérmunkás munkaereje /a tőkéhez való viszonyában/ válik értékke /áruvá/.

Azonkívül nem annak értéktartalmát, hanem csak értékének nagyságát vizsgálják. Az értéknagyság kérdéseivel és itt nem foglalkozom, az áruvá válás szempontjából nem ez az érdekes, hanem az a kérdés, hogy mi tette azt értékke. ^{1/}

Tőkés termelési viszonyok között a társadalom egyes tagjai nem mint emberek, hanem mint bérmunkások, tőkések, pénzarisztokraták, stb. jönnek számításba. Nem maga az ember, hanem gazdagságának mértéke, s emellett az az irányadó, hogy milyen minőségben jelenik meg a gazdasági folyamatban. Meghatározott, előre kiszámított érdekek jelentkeznek és ütköznek össze egymással, az egyik személy számára a másik csak eszköz saját jövedelmének növe-

^{1/} Egyébként Bertóti László említett cikkében a munkaerő-áru értékének nagyságát és az értéktöbbletet vizsgálva, ellentmondásos eredményre jut, mert nem az értéket, hanem az értéknagyságot meghatározó tényezőket teszi meg kiindulópontként az értéktöbblet fogalmának, természetének vizsgálatakor.

lésére. A munkás sem mint ember, hanem mint bér munkás, mint a tőke termelésének és gyarapításának eszköze jelentkezik a piacon a tőkés számára, s maga a tőkés is csak ennyiben veszi számításba bér munkásait.

Önként adódik tehát, hogy a munkaerő-árának értéke van, de csakis a tőkés érdekei szemszögéből. Ha történetesen a tőkének nem lenne szüksége bér munkásra, akkor a munkaerő-áru elveszteni árujellegét, értékminőségét. A társadalom anyagi érdeke szempontjából nincs semmi értelme a munkaerő áruvoltának, értékminőségének. A társadalom érdeke szempontjából az a fontos, hogy milyen tömegű /minőségű/ emberi munkát fejtettek ki és ezzel szemben milyen tömegű, minőségű, stb. használati értéket állítottak elő. Tehát a társadalmi szükségletek kielégítése, használati értékek termelése az elsődleges. Ebből a szempontból nincs jelentősége az emberi munkaerő értékének.

A munkaerő csakis a tőkés-bér munkás viszonyban áru, ebben a viszonyban van értéke, tehát csak a tőkés elszigetelt érdekei szempontjából, amennyiben a tőkés számára a bér munkás a gazdagság felhalmozásának eszköze. Nem szabad tehát megengedni, hogy a bér munkás elveszen, fenn kell tartani, meg kell örökíteni, stb. Emellett biztosítani kell, hogy mindig a tőke szolgálatára kényszerüljön, annak eszköze maradjon. Csak annyit szabad számára a megtermelt új értékből átengedni, amennyi a munkaképesség reprodukciójára éppen elegendő, mert különben megszűnne maga a tőke is létezni. A termelés anyagi elemeire meghatározott tőkenagyságot kell előlegezni, ugyiszintén a munkaerő fenntartása és működtetése is kiadást jelent, de ez az előlegezett tőkenagyság sohasem sértheti a tőkés profitérdekeit. Ellenkező esetben a tőkés beszünteti működését.

Ahogy érték a rabszolga ura számára, úgy érték a bér munkás is a tőkés számára, de sohasem a társadalom vagy önmaga számára. A társadalom sohasem tudja elveszteni önmagát. A társadalom, az ember, önmaga számára nem közgazdasági szempontból vett érték, csak egy rajta kívülálló, tőle elszigetelt, elidegenített dolog lehet az. A társadalom, az ember

munkát végez önmaga számára, a munka hozzátartozik saját Én-jéhez, elválaszthatatlan tőle.

Nemes László ^{1/} azt mondja, hogy a munkaerő értékminőségét /a szocializmusban is/ a csere bizonyítja. A csere azonban itt semmit sem bizonyít, mert egy csereaktus mögött sokféle emberi viszonyok húzódnak meg. A csere általánosságban csak a munka megosztottságát, a társadalmi munkamegosztás létét bizonyítja.

Más kérdés, hogy a munkaerő-áru értékének nagyságát is vizsgáljuk, s ebből a szempontból már számításba vesszük a termelőerők fejlettségi színvonalát és az osztályerőviszonyok változását, tehát azt, hogy a munkásosztály időnként és helyenként a szokásos fogyasztási színvonalat meghatározó mennyiségnél többet is elsajátíthat.

Az érték, érték nagyság - társadalmi elemek, a tőkés tulajdon specifikumait adják, osztályérdekeket fejeznek ki, bennük a két alapvető osztály kibékíthetetlen-sége rejlik.

Szocialista termelési viszonyok között a tőkésosztály nemcsak lényegileg, de teljes egészében megszűnt, s vele együtt eltűnt a tőkés-bérmunkás viszony is. Teljesen eltűnt tehát a régi tartalom, csupán a forma - áru, pénz, bérforma - a régi, de ez a forma is mentes eredeti jegyeitől. Új tartalom, a dolgozók társadalmi keletkezett, ahol az alapvető érdekek azonossága dominál.

Egyébként közismert a következő marxi megfogalmazás: "Az, amibe az áru a tőkének kerül és amibe az áru termelése maga kerül, persze két egészen különböző nagyság. Az áruértéknek értéktöbbletből álló része a tőkésnek semmibe sem kerül, éppen azért, mert a munkásnak meg nem fizetett munkába kerül. Minthogy azonban a tőkés termelés alapján a munkás maga, mihelyt a termelési folyamatba belépett, nem egyéb, mint működő és a tőkés tulajdonában lévő termelőtőke ingrediense /alkotórésze/, tehát a tőkés az

^{1/} Nemes László: A szocialista árutermelés egyes elvi kérdései c. kandidátusi disszertációja. MTA Könyvtára, Budapest V. Rossevelt tér 9.

igazi árutermelő, ezért az áru önköltségi ára a tőkés számára szükségképpen úgy jelenik meg, mint magának az árunak igazi költsége." ^{1/}

Ha pedig a társadalom szempontjából nézve - a szocializmusban - az áru termelési költsége egybeesik az értékkel, akkor lehetetlen a szocializmusbeli munkaerő /helyesebben a munkás élő személyisége/ értékminőségéről beszélni. Az értéktartalommal együtt el kellene ismerni egy olyan abszurdumot, hogy a munkás a szocializmusban is alárendelt helyzetű, továbbra is csak mint eszköz jön számításba, s fölötte egy tőle idegen hatalom uralkodik.

Összefoglalva a mondottakat: A munkaerő különleges áru /akapitalizmusban/, s ezta tulajdonságát értéktartalma adja, mely a tőkés-bérmunkás viszonyból származik. Azt fejezi ki, hogy a kapitalizmusban egymással szemben álló, ellentétes érdekű, egymástól elszigetelt osztályok vannak. A munkaerő értéktartalmából származik az a tény, hogy értéktöbblettermelésre képes, hogy a burzsoázia kisajátítja a létrehozott új érték egy hányadát.

A munkás munkaereje a szocializmusban se nem áru, se nem érték.

5. A szocialista tulajdon

A szocialista tulajdon lényegét, természetét Szabó Kálmán részletesen elemzi a már idézett művében. Ezért itt nem tartom szükségesnek a részletes leírást, csupán mondanivalóm szempontjából annak különös és specifikus vonásait rögzítem.

a/ A szocialista tulajdon azon gazdasági-társadalmi viszonyok összessége, melyek közepette megszűnt a

^{1/} Marx: A tőke III. Budapest, 1961. 52. old.

kizsákmányolás, lehetetlenné vált idegen munka elsajátítása, idegen munka fölötti hatalom gyakorlása.

b/ "...a szocialista termelési viszonyok olyan gazdasági tevékenységek viszonyai, amelyeknek egyszerre funkciója az anyagi javak előállítása /társadalmi munkafunkció/ és a társadalmi elsajátítás." ^{1/}

Tehát a társadalom minden tagja dolgozó és egyuttal elsajátító, a társadalom tagjai csakis munka révén tehetnek szert jövedelemre. A gazdasági tevékenységek funkciójának ilyen társadalmi osztatlansága magában foglalja:

1. a közvetlen társadalmi munkát és a társadalmi elsajátítást;
2. az egyes emberek, kollektívák, csoportok alapvető érdekeinek azonosságát lényegében azonos társadalmi léthelyzetüknek megfelelően;
3. az emberek, csoportok, dolgozó osztályok kapcsolatainak egyenranguságát a termelés társadalmi folyamatában." ^{2/}

A szocialista tulajdonnak ezek az alapvető vonásai határozzák meg az embereknek a társadalomban elfoglalt helyzetét és biztosítják: a/ a társadalom valamennyi tagja számára a társadalmi, jogi egyenlőséget, b/ a gazdasági /elsajátítási/ viszonyok tekintetében meglévő egyenlőséget. Az egyenlőség abban van, hogy a munkával mérnek, a termelők joga elvégzett munkájukkal arányos.

Következik a mondottakból, hogy a szocialista tulajdon kizárólagos uralma eltörli mindazokat a sajátos vonásokat, melyekkel a magántulajdon mint a kizsákmányoláson alapuló termelési módok tulajdonformája évszázadokon keresztül rendelkezett.

Szocializmusban a munka mindenkéltt közvetlen társadalmi jellegű, közvetlenül a társadalom számára

^{1/} Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai.
Kóssuth, 1964. 101. old.

^{2/} u.o. 102. old.

végzett munka, ami magában foglalja a kizsákmányolás hiányát; megszűnt az egymással szemben álló, antagonisztikus érdekű osztályok létezése, csak dolgozó osztályok vannak, s ezek alapvető érdekei azonosak; megszűnt az a helyzet, melyben az egyik osztály saját uralma alá vetette a másik /dolgozó/ osztályt; a munkásosztály mindenféle társadalmi osztály, tehát önmaga megszüntetésére is törekszik.

A munkásosztály politikai uralma megszünteti a dolgozókkal szemben az erőszak mindenféle megnyilvánulását és ezáltal lehetővé válik, hogy a dolgozó osztályok közelebb kerüljenek egymáshoz, együttműködjenek az alapvető gazdasági és társadalmi célok megvalósításában. A társadalom tagjai ezáltal lesznek egymással szemben egyenrangúvá, s ezáltal szűnik meg közöttük mindenféle elszigeteltség.

A munkásosztály politikai uralma továbbá bevonja a dolgozó tömegeket a gazdasági és társadalmi élet mindenirányu szervezésébe, irányításába és ellenőrzésébe. A tömegek ily módon közvetlen részesei lesznek a társadalom és saját életük alakításának. Mint a társadalmi-gazdasági cselekvés közvetlen részesei felismerik az alapvető törvényszerűségeket, a jelenségek közötti összefüggéseket. A társadalmi tudatosság - adott anyagi-technikai bázison - a továbbiakban objektíve befolyásolja a fejlődés irányát, stb.

Világos, hogy a szocialista tulajdon teljesen megszünteti az elszigeteltség, s vele az elidegenedettség azon alapvető tényezőit, melyek objektíve adódtak a magántulajdon alapján fejlődő gazdaság viszonyaiból.

A magántulajdon általános vonásának felszámolása tehát gyökeres változást idéz elő a társadalmi-gazdasági relációk különös vonatkozásaiban. A társadalmi munkafunkció és elsajátítófunkció osztatlansága, mint a szocialista tulajdon specifikuma mellett különös jelentőséggel bír tehát az elszigeteltség és elidegenedettség megszűnése is. Idegen munka tartós és tömeges elsajátítása /kizsák-

mányolás/, valamint az elszigeteltségi és elidegenedettségű viszonyok azonban a tőkés tulajdonnak nem specifikumai, megszűnésük még nem vezethet el a munkaerő árujellegének megszűnéséhez. Viszont a magántulajdon, a tőkés tulajdon felszámolása, társadalmi tulajdonnal való felváltása során egyuttal szükségszerűen eltűnnek e tulajdonformák különös relációi is, melyek saját alapjuk nélkül nem létezhetnek.

A társadalmi tulajdon objektíve megszünteti a munkaerő árujellegét, de önmagában véve - különös relációk létezése folytán - nem tünteti el létezésének látzatát. De e különös relációk /elkülönültség, stb./ felszámolásában a gazdaság gyorsütemű fejlődése mellett megnő a szerepe a társadalmi tudatosságnak, aminek révén az emberek közötti viszonyok többféle módon és irányban formálhatók. A tudatosság az alapra történő visszahatása során a formák gazdagságát hozhatja felszínre, melyek különböző módon és mértékben képesek kifejezésre juttatni az ember helyét és szerepét a gazdasági-társadalmi folyamatokban. Adott gazdasági alapon, a termelőerők fejlettségének adott szintjén a tudat visszahatása erősítheti és gyengítheti az elkülönültséget, a bizonyos mértékig még fennálló elidegenedettség vonásait.

Véleményem szerint az ilyen negatív vonásokat egy tulzottan központosított gazdaságirányítás, részletekbe menő tervutasítás inkább képes fokozni, mint nagyobb helyi önállóság mellett az áru- és pénzviszonyok, anyagi érdekelttség fokozottabb alkalmazása.

Egy dolog azonban tény. Éspedig az, hogy az elkülönültségi viszonyok közvetlenül nem az egyén és a társadalom viszonyában tapasztalhatók, hanem az egyén és a munka megvalósulásának közvetlen színhelye közötti kapcsolatban keresendő, elsősorban tehát mikroökonómiai természetű. Ebben a viszonyban azonban az elkülönültségi vonások bizonyos elszigeteltségig is fokozódhatnak, de lényegesen csökkenhetnek is, sőt bizonyos esetekben egészen jelentéktelenné válhatnak. Jelentős befolyásoló tényező a

vállalatvezetés és munkáskollektíva egymáshoz való viszonyának alakulása, melytől függően a munkások magatartása passzivitástól, nemtörődömségtől a magas fokú aktivitásig változhat.

Ezen különös relációk felszámolásához jelentős mértékben hozzájárulnak a jogi tényezők is. A demokratikus jogok szélesítése, bővítése a dolgozó tömegek fokozódó cselekvőkészségét eredményezi, emez pedig az emberek szocialista jellegű tulajdonságainak fokozódásához vezet.

A szocialista tulajdon alapján nem lehet áru sem a munkaerő, sem a munka. Látszatbeli létezésük azonban erősödhet vagy gyengülhet attól függően, hogy az emberi kapcsolatok alakulása, formálása során mennyire jutnak fel-színre - mikroökonómiai vonatkozásokban - az elkülönültségi relációk.

A magántulajdon megszűnése, a társadalmi tulajdon létezése megszünteti mindazokat az okokat, melyek az ember elembertelenedéséhez vezettek. A magántulajdon viszonyai közepette az elembertelenedés a társadalom valamennyi tagjára jellemző, de leginkább a dolgozó osztályokat sújtja. A társadalom tagjai nem mint emberek, hanem mint a gazdagság /szegénység/ egy bizonyos fokának megtestesítői jöhetnek számításba. A társadalmi osztályok, csoportok között éles válaszfalak vannak, kasztszerűen elkülönülnek egymástól.

A szocializmus alapvető termelési viszonyából - mely a szocialista tulajdon specifikumát adja, t.i. a társadalmi termelés és a személyes társadalmi szükséglet közvetlen kapcsolata - következőleg lebomlottak a társadalom tagjait élesen elválasztó korlátok. A társadalom tagjainak gazdasági-társadalmi felemelkedését nem korlátozzák, megvalósult a gazdasági-társadalmi egyenlőség.

Szocializmusban az egyén természetes képességei - tudás, rátermettség, munkához való viszony, stb. - az irányadók, tehát a társadalom tagjai valóban mint emberek jönnek számításba. És talán nem ez a szocialista tulajdon legfőbb sajátossága ?

Ha csak közgazdasági vonatkozásban szemléljük, akkor az ember anyagi szükségleteinek kielégítése az elsődleges, de ha a tulajdon kettős - tehát közgazdasági és jogi - oldalainak egységében vizsgáljuk a szocialista tulajdont, akkor a maga teljes méltóságában előtérbe került ember mindenoldali szükségleteinek - elsősorban az alkotó munka szükségleteinek - kielégítése az alapvető feladat.

Helyesebb ezért, ha azt mondjuk, hogy a szocialista-kommunista társadalmi rend alapvető termelési viszonya: a/ a társadalmi termelés és a személyes társadalmi szükséglet közvetlen kapcsolata és b/ az emberek közötti társadalmi egyenlőség megvalósulása.

Szabó Kálmán a szocialista-kommunista társadalom alapvető termelési viszonyának fogalmát csak közgazdasági vonatkozásban közelíti meg,^{1/} csak a személyes társadalmi szükségletnek a termelés alapján történő kielégítését hangsúlyozza, a fenti megfogalmazás viszont magában foglalja a tulajdon mindkét oldalának egységét, a kettő kölcsönös kapcsolatát.

Nyilvánvaló, hogy az anyagi javak társadalmi elsajátítási folyamata csakis akkor valósulhat meg, ha egyúttal fennáll az emberek közötti társadalmi egyenlőség ténye is. Más kérdés, hogy a társadalmi egyenlőség tekintetében különbségek vannak a szocialista és a kommunista társadalom között. A különbség ellenére mégis alapvetően közös sajátosságról van szó, s a szocialista társadalmi egyenlőség összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalu a polgári jogi értelemben vett egyenlőségénél. A szocialista társadalmi egyenlőség reális gazdasági alapokon nyugszik. Nem vétünk tehát hibát, ha a szocialista-kommunista társadalom alapvető termelési viszonya egyik oldalaként a társadalmi egyenlőség megvalósulását jelöljük meg.

^{1/} Szabó Kálmán: id. műve, 115. old.

Egyébként Szabó Kálmán is kihangsúlyozza a társadalmi egyenlőség megvalósulásának jelentőségét, s mint a tőle vett idézetből is látható, a szocialista tulajdon egyik lényegi vonásaként jelöli meg. Ennek ellenére a szocialista-kommunista társadalom alapvető termelési viszonya fogalma szempontjából nem veszi számításba, szerinte ez nem lehet alapvető termelési viszony. "A kommunizmusban azért nem, mert ott megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség, melynek körülményei közt értelmét veszti az, hogy társadalmi léthelyzetükben és funkciójukban egymástól eltérő embercsoportokat mint osztályokat egymástól megkülönböztessünk." ^{1/}

Különböző embercsoportok, osztályok megkülönböztetése valóban értelmét veszti a kommunizmusban, de éppen ezért valóságos tény az egyének közötti teljes társadalmi egyenlőség, aminek hiányában a szükségletek szerinti elosztás sem valósulhatna meg, illetve a kettő csak együtt juthat kifejezésre.

Különös jelentősége van mindamellett a szocializmusban a tulajdon két oldala kölcsönös feltételezettsége kihangsúlyozásának.

6. Nemes László állásfoglalásának bírálata

A szocialista tulajdon lényeges sajátosságainak felvázolása során kimutattam, hogy a munkaerő a szocializmusban teljes egészében elvesztette árujellegét.

Az árujelleg /árujegyek/ elismerése azt jelentené, hogy éppen a tőkés tulajdon legspecifikusabb tulajdonságait mentenénk át /abszurd módon/ a szocialista gazdaságba. Képtelenség lenne azt mondani, hogy annak valamely vonása a szocialista tulajdonban fellelhető lenne.

^{1/} u.o. 114. old.

Amennyiben a munkaerő áruvolta /árujegyeinek léte/ független az anyagi javaknak áruformában történő termelésétől, annyiban független a dolgok áruformában történő cseréjétől, a csere színhelyétől a piactól, de a munka jellegétől is /életszükséglet e vagy sem/, valamint a dolgok cseréjében szereplő személyek tulajdonosi mivoltától. Független végül attól is, hogy a szocialista társadalom emberének tudatában kialakult e a tulajdonosi, stb. érzés. Objektív adottság, hogy a szocializmusban a munkaerő nem áru; ez a szocializmus embere számára objektíve nem létezik, mert valóságos tény, hogy megszűnt a tőkés-bérmunkás viszony.

Elfogadhatatlan Nemes László álláspontja, aki kizárólag a szocializmusbeli árutermelés, árucsere, pénz, munkabér létezésével hozza összefüggésbe a munkaerő áruvoltának /árujegyeinek/ fennmaradását. Kijelenti ugyan, hogy: "A munkaerő a szocializmusban csak alapvetően szűnik meg tulajdon és áru lenni, de nem veszíti el a tulajdon és árujelleg minden jegyét." ^{1/}

További fejtegetéseiből azonban az derül ki, hogy a munkaerő a szocializmusban mégis alapvetően áru, hiszen értékminőségét is bizonyítani igyekszik. Ezt írja: "A termék, a munkaerő áruváltat /árujegyeit/, értékminőségét a csere bizonyítja." ^{2/} Szerinte éppen azt kell bizonyítani, hogy "...megtalálhatók-e a csere jegyei a termelés objektív és szubjektív feltételei egyesítésének folyamatában." ^{3/}

Nemes László egyrészt - hibásan - a munkaerő "természetes tulajdonviszonyáról" beszél. "A társadalom mint 'tulajdonos' és az egyén mint 'tulajdonos' /munkaerő-tulajdonos - B.S./ közötti csere..." ^{4/} az, amit alapul vesz.

1/ Nemes László: idézett munkája, 28. old.

2/ u.o. 33. old.

3/ u.o.

4/ u.o.

A szocializmusban azonban az egyén nem "tulajdonosa" munkaerejének /lásd később/, hanem csak birtokosa annak. A bért munkás lehet csak munkaerejének tulajdonosa, amikor a tőke a munkásnak csupán a munkaereje /csakis ön maga/ fölötti rendelkezési jogát ismeri el, amikor tehát a munka megvalósulásának tárgyi feltételei el vannak szigetelve a munkaerő birtokosától.

Hogy valóban lejátszódik e a társadalom és az egyén közötti csere, az itt nem a lényegre vonatkozó kérdés /ez érvényes ugyanis a társadalom minden egyes tagjára, azokra is, akiknek munkaereje a kapitalizmusban sem volt áru/. A csere létezése csupán annyit bizonyít, hogy létezik a munka technikai-gazdasági megosztottsága, a szó egyszerű értelmében vett munkamegosztás. Nem a csere létezése, hanem annak tartalmi jegyei a fontosak. Nemes László e tartalmi jegyekről nem beszél.

Amin azonban a kérdés áll vagy bukik, az nem az egyén mint "tulajdonos" és a társadalom mint "tulajdonos" közötti csere, hanem az, hogy a munkaerő érték e a szocializmusban, megtartotta e értékminőségét vagy nem. Ebből a szempontból azonban fel kell tenni a kérdést, hogy minek vagy kinek a szempontjából érték ? - mert nagyon egyszerű az a tény, hogy a bért munkás munkaerejének csakis a tőkés szemszögéből, csakis a tőkés gazdasági érdekei szempontjából van értéke ! A társadalom szempontjából nézve a munkaerő nem érték !

Ez az, amit Nemes László nem vesz figyelembe, amikor kijelenti, hogy : "A munkaerő érték, a fogyasztási cikkekben megtestesült munka értéként jut a munkáshoz. De a fogyasztási cikkek a szocializmusban is áruk és árujellegűek a munkaerő reprodukciójára fordított munka értékminőségéről, a munkaerő értéksajátosságairól tanuskodik a szocializmusban is." ^{1/}

Ezek szerint a munkaerő az ember és a dolgok kö-

zötti viszonyban válik áruvá? Kiderül, hogy a munkaerő azért érték, mert a munkás értéket eszik, értékkel ruházódik, stb. és ráadásul ezt az értéket áruformában eszi meg, árukkal ruházódik, stb. Ha tehát a fogyasztási cikkek áruk /értékek/, akkor elfogyasztójuk munkaereje is áru /érték/ lesz! Így tehát a dolgok árujellegéből fakad a munkaerő árujellege is és nem a tőkés-bérmunkás viszonyból. Mit szólna egy ilyen érveléshez a tőkés maga? Hiszen akkor a tőkés - és a társadalom bármely árut fogyasztó tagjának - munkaereje is áru /érték/, mert munkaerejük reprodukciója céljából ugyancsak árukat, tehát értékeket esznek, azzal ruházkodnak, stb.

Együttal az is kiderülne ilyenformán, hogy ha a társadalom bármely tagjának munkaereje áru lett, akkor semmi értelme sem lenne magának a fogalomnak. Tehát a tőkés társadalomból is száműztük a kizsákmányolást!

Komoly érvként hozza fel a továbbiakban a munkabér és a pénz szocializmusbeli létét. "A munkabér-forma maga is a mögötte meghuzódó áruviszonyokat bizonyítja."^{1/} Vajon miért? Erre a miértre nem található nála válasz, de azt mondja, hogy: "A munka után járó bér a javak elosztási viszonyainak áruformája olyan körülmények között, amikor a munkaerő áruvá válik, vagy vannak bizonyos áruvonásai. A munkabér mint árukapcsolati forma, egyaránt jellemzi a kapitalizmust és a szocializmust."^{2/}

Eszerint nincs semmi különbség a tőkés- és a szocialista tulajdon specifikuma tekintetében, mert a bér ott is, itt is "a javak elosztási viszonyainak áruformája", áruforma kifejezője! Nem segít a dolgon az sem, hogy kijelenti: "A munkabér-forma azonossága mögött azonban gyökeresen más tartalom huzódik meg."^{3/} Mi ez a gyökeresen más tartalom? Felelet: a szocialista tulajdonviszonyok. Mit jelentenek a szocialista tulajdonviszonyok? Erről már nincs

1/ u.o. 35. old.

2/ u.o. 37. old.

3/ u.o.

szó, pedig ezt lett volna érdemes kifejteni!

Azonkívül eddig úgy tudtuk, hogy a szocialista munkabér /nevezzük inkább helyesebben a végzett munka után járó illetménynek/ a nemzeti jövedelem egyéni fogyasztási alapjából a végzett munka szerinti részesedés. Most pedig kiderül, hogy "a javak elosztási viszonyainak áruformája" a munkaerő áruvá válásának körülményei között.

Végezetül egy hathatós érv: "...ha a munkabérként szereplő pénz valóságos pénz, akkor hogyan lehetséges, hogy a vele szemben álló munkaerő nélkülözi az árujelleg minden nyomát, hogyan cserélődhet valóságos pénz nem-áru ellenében. Hogyan lehetséges ez, amikor ismeretes, hogy az áru-pénz kapcsolatban a meghatározó szerep az árut illeti meg. Nem a pénz teszi az árut valóságos áruvá, fordítva: az áru valóságos áruvá avatja a pénzt valóságos pénzzé." ^{1/}

Ebben az idézetben sok hiba van.

Nem tesz különbséget a termék és a munkaerő áruvá válta között, egy kalap alá veszi azokat, mintha a termékek és az emberi munkaerő ugyanolyan okok miatt váltak volna áruvá. Másrészt korábban kijelentette ugyan, hogy "a munkaerő a szocializmusban csak alapvetően szűnik meg tulajdon és áru lenni", ennek ellenére most mégis azt mondja, hogy a munkaerő valóságos áru, mert csak így avathatja a pénzt valóságos pénzzé. Mit jelent az, hogy a szocializmusban a munkaerő alapvetően nem áru, de azért valóságos áru?

A lényeg azonban nem ezekben, hanem másutt van. Az itt feltett sok kérdésre Marx egyszerűen válaszol: "Nem, az a jellegzetes, hogy a munkaerő-áru megvásárolható, hanem az, hogy a munkaerő áruként jelenik meg."^{2/} Tehát: "Nem a pénz természetéből fakad ez a viszony /a tőkeviszony - B.S./; ellenkezőleg, e viszony megléte az, ami a puszta pénzfunkciót tőkefunkcióvá képes változtatni." ^{3/}

^{1/} u.o. 40. old.

^{2/} Marx: A tőke II. Budapest, 1961. 34. old.

^{3/} u.o. 35. old.

Arról van szó tehát, hogy a pénz akkor állhat csak szemben a munkaerővel mint áruval, ha nem mint pénz, hanem, ha mint a tőke létezési formája jelenik meg, ha létezik a tőkés-bérmunkás viszony, mely előfeltétel abban a pillanatban, amikor az adás-vételben a pénz és a munkaerő szembe kerül egymással.

Azonkívül sohasem a pénz áll szemben a munkaerővel, de más árukkal sem, hanem az egyik oldalon a vevő személye, a másikon az eladó személye a döntő, akik meghatározott gazdasági pozícióból lépnek egymással kapcsolatba.

Látható, hogy Nemes László teljesen elvonatkoztat a társadalmi-termelési viszonyoktól, a tőkés-bérmunkás viszonytól. Egyáltalán nem vizsgálja a magántulajdon, a tőkés tulajdon lényegét. Amennyiben mégis érint bizonyos társadalmi elemet, amnyiban - visszájára fordítva - a kommunizmus még eléggé nem ismert sajátosságaiból vezeti le tételeit. A kérdés tekintetében pädig a helyes módszer csak is a tőkés- és szocialista termelési viszonyok összehasonlítása lehet.

Nemes László állásfoglalásából kiindulva lehetetlen lenne megoldani a szocializmusbeli munkabér közgazdasági tartalmát. A munka szerinti elosztás törvényének érvényesüléséről sem lehet szó, mert hiszen ha a munkaerő a szocializmusban is valóságos áru, akkor - törvényszerűen - csakis tőke szerinti elosztás létezne. Brőszakolt módon azt is mondhatnánk, hogy kizárólag a vállalati érdekek létezhetnének, a társadalmi és egyéni érdekek háttérbe szorításával.

7. Lehetnek e a munkának áruvonásai a szocializmusban ?

A szocializmusbeli munka áruvonásainak kérdése közgazdasági irodalmunkban először Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban c. munkájában lett részletesen kifejtve.

Szabó Kálmán abból a koncepcióból indul ki, hogy a kapitalizmusban nemcsak a munkaerő, hanem a munka is árujellegűt ölt, s véleménye szerint a bér munka árujellegét Marx sem tagadta.

Szerintem ez az állítás nagyon is vitatható. Marx ugyanis egyértelműen bizonyította, hogy a munka nem lehet áru. "Ami a pénztulajdonossal az árupiacon közvetlenül szembelep, az valójában nem a munka, hanem a munkás. Amit az utóbbi elad, az a munkaereje. Mihelyt munkája valóban megkezdődik, már megszűnt az övé lenni, tehát nem adhatja el többé." ^{1/}

Ez a megfogalmazás csak egyféleképpen értelmezhető: a munka eladása lehetetlen.

A munkának nincs önálló létezése. Ahhoz, hogy megvalósulhasson, a munkásnak be kell lépnie a termelési folyamatba: a termelés tárgyi és személyi feltételeinek egyesülniök kell. Ez így van a szocializmusban is. A munkás, mielőtt kapcsolatba lépett volna a vállalattal, nem fejtheti ki munkaerejét, a munka nem valósulhat meg, nincs önálló létezése, nem adható el.

Szabó Kálmán ezt a tényt egyáltalán nem elemzi, munkájában egyáltalán nem érinti. Ehelyett arra hivatkozik, hogy "...ha valamely termék áru, akkor a használati értéke is az." ^{2/} Tehát a cserében az áru nem adható át használati értékének /ez esetben a munkának/ átengedése nélkül. A termékek esetében ez valóságosan így is van, hiszen az áruk

^{1/} Marx: A tőke I. Budapest, 1961. 497-498. old.

^{2/} Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban.
Közgazdasági Szemle, 1967, 4. sz. 407. old.

használati értéke valóságosan, önállóan létező dolog, létezik anélkül is, hogy áruvá válna. A dolog hasznos tulajdonságán az áruvá válás ténye mit sem változtat. Sőt, a használati érték a cserében önállóan is szerepelhet, az áru értékjellegének számbavétele nélkül is.

Más dolog azonban a bér munkás munkaerejének használati értéke. A munka semmiképp sem kerül a tőkés tulajdonába: nem a munka, hanem a munkás fölött rendelkezik, a munkafolyamatot csupán ellenőrzi. Ha a munka a tőkés tulajdonába kerülne, akkor annak teljes eredményét /az új érték egészét/ kisajátíthatná, a munkásnak semmi sem maradna. Ez ugyanannak a ténynek a fordított kifejezése, mintha azt mondom, hogy: ha a tőkés a munkabérben a munka árát juttatná a munkásnak, akkor a munkás sajátítaná el a termelés egész eredményét, s a tőkésnek nem maradna semmi.

A tőkés a munkaerőnek azt a tulajdonságát használja fel, hogy kifejtése során önmaga értékénél nagyobb érték létrehozására képes. Tehát a hasznos hatás felhasználásáról és nem tulajdonba vételéről van szó. Ha a munka /munkaerő használati értéke/ is áru lenne, akkor ez is a csere tárgyaként szerepelne, a tőkés tulajdonába menne át: a tőkés nem a munkás, hanem a munka fölött rendelkezne.

Ha pedig a használati érték /munka/ önmagában, értékminőség nélkül lesz áruvá - ahogyan ezt Szabó Kálmán állítja -, meg hozza úgy, hogy a szocializmusban a munkás közben nem is mond le tulajdonjogáról, akkor mi az, ami csere tárgyát képezheti? Az áru fogalma ugyanis magában foglalja a csere tényét is.

Szabó Kálmán szerint a hasznos hatás /hasonlóan mint a lakás bérbeadása esetén a bérlőnek a használatra irányuló joga/ képezi az áru tárgyat.

A szocialista tulajdon alapján is igaz, hogy a vállalatnál nem a munka, hanem a munkás lép kapcsolatba.

A másik probléma Szabó Kálmán gondolatmenetében a következő. Amikor a munkaerő árujellegének lényegét /emlitett munkájában, de másutt is/ kifejti, mindenütt a tőkés

tulajdon lényegéből, specifikumából indul ki. A probléma megoldása másként nem is lehetséges.

Hasonló módon, a szocialista tulajdon specifikuma szolgálhat csak kiinduló alapul annak magyarázatára, hogy a szocializmusban a munkaerő elvesztette árujellegét. A munka áruvonásainak kérdésében azonban Szabó Kálmán nem talál ilyen, a tulajdon specifikumával összefüggő fonalat. Ehelyett egy felszíni, az árutermeléssel általánosan megjelenő formai dologból, a kapcsolatok piaci formájából, a munkapiac létezéséből, valamint a bérek és a kereslet-kínálat viszonyából indul ki.

Nem a piac, s nem a kereslet-kínálat viszonya teszi azonban a termékeket áruvá, különösen nem lehet ez a munka esetében.

Ténylegesen igazolt a marxizmusnak az a felismerése, hogy "...a személyi termelőerőknek a termelés anyagi feltételeivel, a termelőeszközökkel való összekapcsolási módja az a titok, amelynek megfejtése ad kulcsot a kezünkbe az egyes társadalmi formációk /termelési módok/ lényegi megkülönböztetéséhez." ^{1/}

Amikor azonban Szabó Kálmán ezt az igazságot lerögzíti, akkor ezzel ellentmondásosan, a munka áruvonásainak objektiv okaként

- a mikroökonómiai /tulajdonbeli/ elkülönültséget és az ehhez kapcsolódó áruviszonyokat, másrészt
- a dolgozók e specifikus jellegű áruviszonyok közt elfoglalt helyzetének, különérdekeinek sajátos természetét

jelöli meg. Az ellentmondás itt abban van, hogy az elkülönültséget, a különérdeket Szabó Kálmán is a termelési viszonyok különös és nem specifikus vonásaként értelmezi. Szabó Kálmán szerint is az elkülönültségi viszonyok "... a szocialista termelési viszonyok társadalmi-gazdasági relá-

^{1/} Szabó Kálmán: id. mű, 401. old.

cióinak különös /az én kiemelésem - B.S./ elemei, a letűnt tulajdonviszonyok különös, elszigeteltségi relációinak a maradványai."^{1/}

Ha tehát az elkülönültség, a különérdek a szocialista termelési viszonyok különös relációiként jönnek számításba, akkor hogyan lehetséges a munka áruvonásainak objektív okaiként ezen különös relációkat megjelölni? A munka ugyanis, ha a szocializmusban áru, akkor ez a szocialista tulajdon specifikumával volna valamilyen módon összhangba hozható! A különös relációk objektív okként való megjelölése - véleményem szerint - egyértelmű annak elismerésével, hogy a meglévő áruviszonyok /a dolgok áruformája/ teszik a munkát áruvá. Az áruviszonyok okként való elismeréséből viszont nemcsak a munka, hanem a munkaerő árujellege is következne.

Amennyiben a szocialista tulajdon alapján a munka lényegében közvetlenül társadalmi, s az alapvető érdekek azonossága, a kapcsolatok egyenrangúsága érvényesül a termelés és elsajátítás társadalmi folyamatában, annyiban ez a tény kizárja azt, hogy a dolgozó munkaereje vagy munkája áruként kapcsolódjon a termelés anyagi feltételeihez.

Továbbá: a munkaerő vagy a munka árujellege kiézárná a munka szerinti elosztás törvényének érvényesülését. A munkabér ez esetben a munkaerő vagy a munka áruként jelenne meg. A munkabér azért nem jelenhet meg a munka áruként, mert a munka önálló létezése lehetetlen; másrészt azért nem, mert akkor a munkás /ahogyan Marx véleménye szerint a kapitalizmusban/ az általa termelt anyagi javak egészét /az új érték egészét/ közvetlenül elsajátíthatná a szocializmusban is.

^{1/} Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth, 1964. 103. old.

8. A gazdasági mechanizmus reformja és a szocialista tulajdon

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos viták során szükségszerűen merült fel a munka szerinti elosztás törvényének pontosabb értelmezésére törekvő igény, az anyagi érdekeltség rendszerének következetesebb érvényesítésére való törekvés, a munkabér szerepe és annak közgazdasági tartalma.

Az elméleti munka során a pontosabb megfogalmazásra való törekvés a fentiekkel kapcsolatban felvetette azt a kérdést is, hogy a reform erősíti e vagy gyengíti e a munkaerő árujegyeit. A kérdésfeltevés jogos volt, hiszen közgazdasági irodalmunk általában elfogadta azt a tételt, hogy a szocializmusban nem áru a munkaerő, de bizonyos árujegyei még léteznek. Az ezzel kapcsolatos viták eredménye Szabó Kálmánnak az az állásfoglalása is, hogy a szocializmusban a munkának vannak áruvonásai.

Felmerült továbbá az a kérdés is, hogy a reform a tőkés gazdálkodási módszerekhez történő visszafelé való lépést jelent e, a szocialista vívmányok bizonyos mértékű feladását jelenti e, avagy erősíti eddig elért szocialista vívmányainkat.

Érdekes módon ezek a kérdésfeltevések a reform azon célkitűzéseivel kapcsolatosak, hogy fokozottabban kell alkalmazni az áru- és pénzviszonyokat, az anyagi érdekeltség elvét, a vállalati nyereség kategóriáját. Látszik tehát, hogy a kérdésfeltevések a szocialista tulajdon lényegének meg nem értéséből származnak. Akarva vagy akaratlanul, megfogalmazódik bennük a termelési viszonyok fogalmának Sztálin által adott /korábban már idézett/ meghatározása és az a szemlélet, mely szerint a szocializmusban meglévő árutermelés a kapitalizmus maradványa.

Szükséges ezért az árutermelés kérdésével kapcsolatban egy néhány megjegyzés.

Korábban kimutattam, hogy az árutermelés a tőkés termelési módnak egyrészt különös vonatkozása, az őt megelőző társadalmi rendszerekben is létezett.

Másrészt az árutermelés specifikuma is a kapitalizmusnak, amennyiben "...termékének az az uralkodó és meghatározó jellege, hogy áru." ^{1/} /a kiemelések tőlem - B.S./

A kapitalizmus ezt a specifikumot hagyta a szocializmusra örökül, s ennyiben ez az árutermelés valóban a kapitalizmus maradványa. Véleményem szerint ez az, amiből többen messzemenő következtetéseket vonnak le, s a munkásnak a szocialista társadalomban elfoglalt helyét ezzel hozzák összefüggésbe.

A tőkés árutermelés ilyen belső sajátosságával szemben viszont az is tény, hogy a szocialista árutermelésnek - a szocialista tulajdon lényegéből következőleg - létezik egy sajátos, belső ellentmondása. Ez a belső ellentmondás abból fakad, hogy éppen az árutermelés gyorsütemű fejlődése vezet el önmaga megszüntetéséhez, s megszűnésének folyamata a kommunizmusban ér véget.

A gazdasági mechanizmus reformjának az a célkitűzése, hogy a munka termelékenységét magasabb fokra emelje, ezáltal a társadalmi gazdagságot gyorsabb ütemben növelje. A cél megvalósításának folyamatában az anyagi érdekelttség rendszerének következetesebb érvényesítése, az árutermelés és árucseré fejlesztése csak eszköz, mely lehetővé teszi - többek között - a társadalmi juttatások kibővítését /a szükségletek szerinti elosztás elemeinek fejlesztését/, ami az áruk körének fokozatos szűkülését eredményezi.

Ismert dolog, hogy ez a folyamat napjainkban is határozottan végbemegy.

A mondottakból viszont adódik egy következtetés.

Átmeneti jellegű gazdaságunkban, a szocializmus teljes felépítésének folyamatában fejlődik az árutermelés, de az nem önmagáért való. A szocializmusnak nem ez a lényege, a termelésnek nem az uralkodó és meghatározó formája, a

^{1/} Marx: A tőke III. Budapest, 1961. 840. old.

társadalom anyagi életének nem az árutermelés az alapja. Ez a megfogalmazás annyiban igaz, amennyiben az árutermelésnek napjainkban még jelentős szerepe van, de fokozatosan közeledünk a teljesen felépült szocializmushoz, fokozatosan bővülnek a társadalmi juttatások, s végül valóban döntő, meghatározó jelentőségre tesznek szert. A szocialista tulajdonnak ez az egyik leglényegesebb sajátossága.

Mivel pedig a szocializmus teljes felépítésének folyamatában élünk, ezt a folyamatot figyelembe kell venni a szocializmus belső, lényegi sajátosságainak megfogalmazásánál is, s egy adott időpont, a pillanatnyi helyzet adottságaiból, ellentmondásos voltából nem szabad a szocializmusra általánosan érvényes következtetéseket levonni. A szocialista árutermelést a maga ellentmondásos fejlődésében kell felfogni.

Többek között ezért is nem lehet egyetérteni Szabó Kálmánnal a szocializmusbeli munka áruvonásainak kérdésében. Egyébként kifejezetten ő sem tagadja a munkaerő árujegyeinek létét: "A munkaerő a szocializmusban nem áru, és ha eddig voltak is ilyen jegyei, azok még inkább csökkennek az érvénybe lépő új mechanizmussal;..."^{1/} Ebben a megfogalmazásban egyébként benne van az árutermelés ellentmondásos fejlődését kifejező gondolat.

Ezzel szemben Nagy Tamás - a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos viták során - tagadja, hogy a munkaerő áru, tagadja annak árujegyeit is és elveti azt a gondolatot is, hogy a munka válna a szocializmusban áruvá. "Valójában azonban a munkások az állami vállalatnak nem adják el sem munkaerejüket, sem munkájukat."^{2/}

Ami a szocialista tulajdon, árutermelés és a reform összefüggéseit illeti, a következőket kell lerögzíteni,

A gazdasági mechanizmus reformja fokozottabb mértékben alkalmazza az áru- és pénzviszonyokat, ez azonban

1/ Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban. Közgazdasági Szemle, 1967. 4.sz., 401. old.

2/ Dr Nagy Tamás: A gazdasági mechanizmus reformja és a politikai gazdaságtan kategóriái. A Közgazdasági Tájékoztató 6. sz. mell., 36. old.

a szocialista árutermelés lényegi sajátosságain mit sem változtat:

- a szocialista árutermelés nem a kizsákmányolás, hanem a kölcsönös segítség, a tervszerű együttműködés viszonyai, tervszerűen és nem spontán módon fejlődik;

- a szocializmusban megváltozott az áruk köre és mások az árukapcsolatok fő területei, a társadalmi elsajátítás tartalmaz ingyenes /vagy részben ingyenes/, társadalmi juttatásokat is.

Nem változnak, inkább erősödnek a szocialista tulajdon lényegi sajátosságai:

- a hatalom továbbra is szilárdan - az egységes, szocialista típusu, szövetkezeti parasztsággal szövetes - munkásosztály kezében van, a proletárdiktatura államának fő funkciói nem változnak;

- a termelőeszközök döntő többsége a társadalom tulajdonában van és ezzel kapcsolatban az emberek közötti viszony a társadalmi munkafunkció és elsajátító funkció egységén, osztatlanságán alapszik, nem létezhet kizsákmányolás, a társadalom minden tagja dolgozó;

- az egyének, csoportok a megtermelt anyagi javakból való részesedését a végzett munka mennyisége és minősége határozza meg, a munka szerinti elosztás törvénye következetesen érvényesül.

Tekintettel arra, hogy a szocialista tulajdon specifikus, lényegi sajátosságai nem változnak - a gyorsabb ütemű gazdasági növekedés során ezek csak erősödnek -, nyilvánvalóan adódik a tárgyalt kérdésre az egyértelmű válasz: teljes egészében megszűntek, s a reform során semmiképp sem kerülhetnek felszínre azok az okok, melyek a munkaerőt áruvá tették, nem létezhetnek olyan tényezők sem, melyek annak árujegyeit okozhatnák /erősíthetnék/, de a munka sem vehet fel áruvonásokat.

A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS TÖRVÉNYÉRŐL

Az anyagi javak munka szerinti elosztásának törvénye a szocializmus objektív törvénye. A törvény azt fejezi ki, hogy:

a/ a szocializmusban megszűnt az embernek ember által történő kizsákmányolása, lehetetlenné vált idegen munka elsajátítása, idegen munka fölötti hatalom gyakorlása;

b/ a szocializmusban a társadalom tagjai dolgozóvá váltak, személyes jövedelemre csakis munka révén lehet szert tenni;

c/ mivel a termelőerők adott fejlettségi színvonalára még nem teszi lehetővé az anyagi javak szükségletek szerinti elosztását /nincs meg az ehhez szükséges termékbőség/, ezért a társadalom tagjait még anyagilag érdekeltté kell tenni a gazdaság fejlesztésében, abban, hogy a társadalom számára hasznos munkát végezzenek. Ez legközvetlenebbül abban jut kifejezésre, hogy amennyi munkát ad az egyén a társadalom számára, azzal arányos mennyiséget kap vissza fogyasztási cikkek /szolgáltatások/ formájában;

d/ az anyagi javak munka szerint történő elosztása közvetlenül az áru- és pénzviszonyok, az érték és ár kategóriáinak felhasználásával történik.

A társadalmi tulajdon elvéből szükségszerűen következőleg a szocializmusban már léteznek a szükségletek szerinti elosztás elemei is, de az egyének jövedelmük többségét még a végzett munka szerint kapják.

Az anyagi javak elosztásának ilyen elve a szocialista tulajdon lényegéből következik: megvalósult a dolgozók társadalma, a társadalom valamennyi tagja számára a társadalmi és gazdasági egyenlőség, a társadalmi munkafunkció és a társadalmi elsajátító funkció egysége. A társadalmi elsajátítás és annak történelmileg meghatározott konkrét megvalósulási módja - szocializmusban a munka szerinti el-

osztás - fontos eleme a társadalmi tulajdon fogalomkörének.

"A szocialista termelés társadalmi-gazdasági relációinak tehát az a specifikus jellemzője, hogy a termelési viszonyok itt a munkavégzés és az elsajátítás funkcióját egyesítő, azaz társadalmilag közvetlen gazdasági tevékenységek viszonyai. A termelési viszonyok e specifikum által meghatározott egységükben /összességükben/ alkotják a szocialista tulajdonviszonyok rendszerét." ^{1/} /a kiemelés tőlem - B.S./

Szocialista termelési viszonyok között a társadalmi elsajátítás legközvetlenebbül a munka szerinti elosztás folyamatában valósul meg, ezért e törvényben a szocializmus legszeletikusabb tulajdonsága fejeződik ki.

A gazdasági mechanizmus reformja során a törvény alkalmazása az áru- és pénzkapcsolatok fokozottabb felhasználásával történik, ami lehetőséget nyújt a törvény következetesebb, a végzett munka mennyiségét és minőségét jobban kifejező mérce alkalmazására, a társadalmilag szükséges munka pontosabb számbavételére, s ezáltal elősegíti a társadalmi szükségletek fokozottabb kielégítését.

A szocialista termelési viszonyok keretei megteremtik a gazdaság különböző működési elvei alkalmazásának lehetőségét. Ezért az anyagi érdekelttség rendszerének, a munka szerinti elosztás törvényének alkalmazása tekintetében is lehetségesek változások. Adott viszonyainkból szükségszerűen csak abból a szempontból lehet vitatkozni, hogy a termelőerők fejlettségi állapotától, a szocializmus építése során következő feladataitól függően milyen rávonatkoztatott alapelvek szerint érvényesüljön, hogyan segíti elő a szocializmus építésének meggyorsítását.

A gazdasági mechanizmus reformja során felmerül a kérdés, hogy az elosztás tekintetében mi legyen az a mérce, amely: a/ leginkább kifejezi a társadalom számára végzett szükséges munka mennyiségét és b/ leginkább érdekeltté teszi az egyént, a kollektívákat az anyagi termelés gyorsabb ütemű fejlesztésében.

1/ Szabó Kálmán: id. műve, 102. old.

A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetésével: "1. a munka szerinti elosztás marxi alapelve elméleti konkretizálásra szorul;

2. a végzett munka arányában való részesedés mércéjén - illetve a kritérium eddigi értelmezésén - változtatni kell." 1/

A továbbiakban dolgozatomban is egyrészt a munka szerinti elosztás alapelveivel, az elosztás mércéjével, valamint a szocialista munkabér közgazdasági tartalmának néhány vonatkozásával foglalkozom.

1. A munka szerinti elosztás marxi alapelve

Marx a szocializmus elosztási viszonyaira vonatkozó nézeteit a legpontosabban "A gothai program kritikája" c. művében fogalmazta meg. A történelem, a szocialista építés gyakorlata igazolta a marxi alaptételek helyességét, de egyuttal felvetette továbbfejlesztésének szükségességét is.

Annak oka, hogy a továbbfejlesztés szükségessége tervgazdálkodásunk eddigi rendszerében nem merült fel, abban keresendő, hogy "a jövedelmek szabályozása is lényegében közvetlen központi részelőírások formájában történt, haflamossá tett arra, hogy az e területen jelentkező negatív tendenciák okait mindannyiszor az intézkedések kidolgozásának vagy végrehajtásának fogyatékokosságaiban keressük." 2/

A továbbra is változatlanul érvényes marxi alapelvek Szabó Kálmán interpretálásában a következők:

a/ a szocializmus lényege nem elosztásának, hanem termelésének módjában van;

b/ sem a társadalmi termék, sem a nemzeti jövedelem egészét nem lehet az egyének között szétosztani;

1/ Szabó Kálmán: Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje. Közgazdasági Szemle, 1966. 6. sz.

2/ u.o.

c/ a szocializmus elosztási módja alapvetően és tiszta formában csak a munkával keresett jövedelmeknek, s csupán a fogyasztási cikkek egyéni elsajátításának adnak helyt;

d/ a még fennálló külön anyagi érdeket össze kell kapcsolni a közös társadalmi érdekekkel és ennek módja pedig az, hogy az egyes dolgozók olyan arányban kapjanak a társadalomtól munkaterméket, amilyen arányban munkájukkal részt vettek a társadalmi termelésben;

e/ a szocialista egyenlő jog az elosztásban még egyenlőtlen jog, mert az egyenlőtlen munkateljesítményekhez kell egyenlően szabni a jövedelmeket.

A szocializmus konkrét feltételei azonban mások, mint amilyen feltevésekből Marx kiindult: a szocializmusban még létezik árutermelés, a viszonylagos termékhiány, létezik a gazdasági elkülönültség, a vállalati gazdálkodási forma. Nem biztosítható, hogy teljesen azonos képességű emberek egyéni teljesítményei nagyjából azonosak legyenek, ha egyforma ideig és egyforma intenzitással dolgoznak. ^{1/}

A társadalom számára nyújtott munkamennyiség és az általa megszerezhető jövedelem nagyság tekintetében viszont tény, hogy egyes emberek abban különböznek egymástól, hogy

- az egyik ember testben különb mint a másik,
- eltérőek az egyes emberek szakképzettségének, szellemi fejlettségének színvonala,
- a munkamegosztás rendszerében elfoglalt helyzetük következtében eltérőek a velük szemben támasztott követelmények és ebből eredően különbözik az általuk elérhető jövedelem nagyság is, eltérő az egyes emberek munkához való viszonya, munkamorálja, stb.

^{1/} Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Marx feltevése szerint a szocializmus az egész világon egyszerre fog győzni, tehát nem lesz kapitalista környezet. Ez az elosztás feltételein lényegileg változtatna. Mi pedig a létező kapitalista környezet hatását is kénytelenek vagyunk figyelembe venni. Mi az anyagi ösztönzést csak a munkával szerzett jövedelmekre vonatkoztatjuk, de az ily módon szerzett, sokszor aránytalanul magas jövedelmeket még kénytelenek vagyunk elismerni.

Az ilyen, az objektív lehetőségekből és az emberi adottságokból eredő különbségek vizsgálatának abból a szempontból van jelentősége, hogy: a/ mikor, mire irányuljon az anyagi érdekelttség alkalmazása /a termelésből objektíve adódó lehetőségek megváltoztatására: technikai fejlesztés, korszerűbb munkaszervezés, stb./ és b/ az új gazdasági mechanizmus fokozottabban alkalmazza az áru- és pénzviszonyokat, a vállalati költség és nyereség kategóriáját, s kérdés, hogy ilyen körülmények között - az egyén és a vállalat kapcsolatában - nem válik-e a munkás a nyereség termelésének eszközévé, s milyen biztosítékok vannak arra vonatkozólag, hogy ilyen okok miatt a meglévő elkülönültség nem fokozódik-e az elszigeteltség irányába.

Ami az első kérdést illeti, arról a következőkben lesz szó, míg a másodikra vonatkozóan már kifejtettem, hogy a reform által felszínre hozott objektív lehetőségek képesek kiküszöbölni az ilyen negatív tendenciákat.

Mindenesetre az a marxi alapelv, hogy "A termelők joga elvégzett munkájukkal arányos; az egyenlőség abban van, hogy egyenlő mértékkel, a munkával mérnek" ^{1/} továbbra is érvényes, de az árutermelés viszonyai között, amikor az egyéni munka nem teljes közvetlenséggel része az összmunkának, hanem kerülő uton, az árucseré által válik azzá. De ilyen körülmények között nem biztosítható, hogy "...az egyes termelő - a levonások után - pontosan annyit kap vissza a társadalomtól, amennyit ad a társadalomnak." ^{2/}

Ezért joggal állapítja meg Szabó Kálmán, hogy "Az elméleti módosítás abban az irányban történhet, hogy az egyéni teljesítmények makroökonómiaiilag amúgy is irreális összemérése helyett mindinkább az egyének valóságos társadalmi teljesítményeinek mércéjét kell megtenni a munka szerinti elosztás marxista alapelvének kritériumául." ^{3/}

1/ Marx: A gothai program kritikája. Marx-Engels: Válogatott Művek II. Szikra, 1949. 16-17. old.

2/ u.o.

3/ Szabó Kálmán: id. cikke, 679. old.

Tehát a "társadalmilag szükséges munkamennyiség" legyen az egyenlő részesedés követendő mércéje és nem az "egyéni teljesítmény", mert különben is az "áruviszonyok között az egyéni teljesítmény és annak társadalmilag elismert nagysága csak véletlenül eshet egybe.

Mielőtt itt a "társadalmilag szükséges munkának", mint mércének a kérdéseire részletesebben kitérnék, azt kell - dolgozatom első részével összefüggésben - megvizsgálni, hogy az elméleti módosítás és a konkrét mérce kérdései hogyan függnék össze a munkaerő vagy a munka feltételezett árujellegével, illetve melyek a munka szerinti részesedés, a munkabér közgazdasági tartalmának jellemzői.

2. A munkabér közgazdasági tartalma a szocializmusban

Itt lényegileg két, egymással szorosan összefüggő kérdést vizsgálok. Az egyik a munkaerő-tulajdon problémája, míg a másik a munkabérnek a munkaerő árujegyeivel, a munka áruvonásaival összefüggő kérdése.

a/ A tulajdon fogalmával kapcsolatban. Véleményem szerint pontatlanul használjuk a szakirodalomban a "tulajdon" kifejezést.

Amikor a munkaerőről beszélünk, azt mint az egyén tulajdonát fogjuk fel. Annak idején pedig már Marx is különbséget tett a munkaerő birtokosa és tulajdonosa között.

Szocialista viszonyok között a "munkaerő tulajdonosa" kifejezés értelmetlen. A munkás - a dolgozó ember - nem egy tőle idegen személlyel /hatalommal/, hanem a társadalommal "áll szemben". A munkás, a dolgozó ember csak birtokosa lehet saját munkaerejének, önmaga képességeinek, saját Er-jének. Munkaerejét, mely birtokában van, csak szolgálatra engedheti át a társadalom - ezért önmaga - számára.

Ugyanugy munkája, melyet teljesít, csak szolgáltatásnak eredménye lehet.

"...a munkaerő csak akkor és annyiban jelenhetik meg áruként a piacon, amikor és amennyiben saját birtokosa - az a személy, akinek a munkaereje - áruba bocsátja, illetve eladja. Hogy birtokosa áruként eladhassa, ahhoz az szükséges, hogy rendelkezessék vele, tehát szabad tulajdonosa lehessen munkaképességének, személyének." ^{1/}

Az ember tehát csak akkor válik önmaga személyének, képességeinek, munkaerejének /birtokosból/ tulajdonosává, ha létének minden egyéb feltételétől meg van fosztva, csakis munkaereje fölötti szabad rendelkezési jogát ismerik el, amikor a tőkésosztállyal áll szemben, s a közöttük lévő kapcsolat - árukapcsolat.

A szocialista tulajdon alapján a munkás nem léphet fel munkaereje eladójaként. A munka nem élete feláldozása, melyet odadob egy másik személynek napi 8, 10, 12, stb. órára. A munka még akkor sem áldozat, ha nem is vált még életszükségletté. A munka az egyes ember, a társadalom életének feltétele, társadalmi tevékenység.

Amikor a társadalomnak nem csupán egy része, valamely osztálya válik dolgozóvá, hanem a társadalom valamennyi tagja dolgozó, s nem csupán munkaereje feletti rendelkezési jogát ismerik el, hanem a társadalom egésze a tulajdonosa a termelés anyagi eszközeinek, akkor a munkaerő-tulajdon elveszti értelmét.

Tőkés viszonyok között a munkás tulajdonosa munkaerejének, mert annak eladása előtt csakis ezzel rendelkezik szabadon. Hogy valóban eladja, ez abban a tényben fejeződik ki, hogy a tőkés üzemen belül a vele való rendelkezés, gazdálkodás, felhasználás joga már a tőkésé, a munkás joga etekintetben megszűnt. A tőkés a munkással rendelkezik.

Ellenben szocialista viszonyok között - különösen az új mechanizmusban - a munkás a gazdálkodás aktív résztvevője. Munkaerejét nem adja el, mert az üzemen belül is

1/ Marx: A tőke I. Budapest, 1961. 161. old.

megmarad a munkaerejével való rendelkezés, gazdálkodás, felhasználás joga: hiszen a munkáskollektiva nemcsak a termelés anyagi eszközeivel, hanem az élőmunka felhasználásával is rendelkezik.

Felvetődik ezért a kérdés, hogy közgazdasági és jogi szempontból van-e értelme az olyan tulajdonnak, ami egyáltalán nem lehet adás-vétel tárgya. A tulajdon fogalmában az is kifejeződik, hogy eladható és megvehető, s ha ténylegesen nem is adják el, de fennáll az eladás lehetősége.

Egyébként tőkés viszonyok között a bér munkás "munkaereje" egy közgazdasági kategória, aminek közgazdasági szempontból történő megkülönböztetése nélkül nem lehetne magyarázatot adni a kizsákmányolás tényére. Ilyen megkülönböztetésre a kapitalizmust megelőző társadalmi rendszerekben nem volt szükség, a dolgozó ember nem "munkaerőként", hanem "rabszolgaként" vagy "jobbágyként" jött számításba, kizsákmányolásuk nyílt erőszakon alapult.

A szocialista tulajdon alapján a munkaerő mint közgazdasági kategória véleményem szerint elveszti értelmét, s ilyen értelemben a munkaerőnek vagy a munkának a dolgozó embertől való megkülönböztetése mesterkélt.

A munkaerő, munkaképesség, magát a dolgozó egyént jelenti. Annak kifejtése, a munkaeszközök használata, tehát a munka folyamata adja az embernek, mint társadalmi lénynek a fogalmát. A munkaerő működése az egyén életmegnyilvánulása.

"Ámde a munkaerő működése, a munka, a munkás saját életműködése, saját életmegnyilvánulása. Ezt az életműködést eladja egy másik személynek, hogy az élethez szükséges eszközöket biztosítsa magának." 1/

Mármint ha a szocializmusban a munkaerő elvesztette tulajdoni jellegét, az nem adható el, nincs értéke, akkor a munkabér sem lehet annak ára.

Ellenben a szocialista tulajdon alapján a munkás-

1/ Marx: Bér munka és tőke. Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949. 59. old.

nak a társadalommal és a vállalattal való kapcsolatában megvalósul a munka szocialista jellege. A munka szocialista jellegének Szabó Kálmán három lényegi kritériumát rögzíti: 1. a terméktöbblet közérdekű felhasználása, 2. a teljesítmények társadalmi eredményétől függő munka szerinti részesedés és 3. a dolgozók gazdálkodásban való aktív részvétele.

A munka e szocialista jellege azért valósulhat meg, mert a termelés folyamatában a dolgozó és a vállalat mint birtokosok lépnek egymással kapcsolatba. A dolgozó ember a munkaerejének, míg a vállalat a termelés anyagi elemeinek birtokosa. Hogy mindketten teljesíthessék a társadalommal szembeni kötelezettségeiket, mint egyenrangú felek kell kapcsolatba lépjenek egymással.

A gazdaság tulzott centralizmusa, a tervutasításos irányítási rendszer nem volt képes minden tekintetben biztosítani ezt az egyenranguságot, hiszen a vállalatvezetők közvetlen utasításokat hajtottak végre, bizonyos mértékig a felülről jövő, megmásíthatatlan utasítások védelmezőinként léptek fel a dolgozókkal szemben.

Ilyen körülmények között van reális alapja annak, hogy bizonyos mértékig a munkaerő tulajdoni jellegéről beszélhessünk, amennyiben fennmarad az erre utaló látszat.

Természetes dolog, hogy a decentralizált irányítás, fokozottabb vállalati önállóság, szabad munkásvándorlás lényegileg változtat ezen a helyzeten. Bővülnek a demokratikus jogok, s komoly tartalmat kapnak a kölcsönös jogok és kötelezettségek, a vállalat és a munkás viszonyában az egyenranguság elve ténylegesen kifejeződik.

A szocialista gazdaság azonban árutermelő gazdaság. Az anyagi javak /árak/ termelése gazdaságilag elkülönült, "vállalati" formában történik. A gazdálkodás közvetlenül nem a munkával történő gazdálkodás, hanem a pénzgazdálkodás formáját ölti. A dolgozó pedig közvetlenül a vállalattal áll szemben. A vállalat számára pedig a munkabér "költségtényező". A vállalat saját /pénzbeli/ nyereségének maximalizálására, a munkás pedig saját /pénzbeli/ jövedelmének növelésére törekszik. Bizonyos mértékig elkülönül tehát

egymástól a vállalat és a munkás érdeke /egyébként az érdekek teljes azonossága esetén az egyenrangúság hangoztatása is értelmetlen lenne/. A munkabér ezért a munkás teljesítményével lesz arányos. Ugy tűnhet tehát, mintha ez a munkaerő tulajdoni elkülönültsége miatt állna fenn.

b/ Konkrétan a munkabér kérdésével kapcsolatban. Az előzőekben kimutattam, hogy a szocialista tulajdon alapján a munkaerő teljesen elvesztette árujellegét és a munka sem válhat a szocializmusban áruvá.

Szükségszerűen következik az a megállapítás, hogy a munkabér nem lehet a munkaerő-áru értékének kifejezése, nem a munkaerő-áru ára; de arról sem lehet szó, hogy a munka áráként jelenjen meg.

Adódik továbbá az a következtetés is, hogy a munkabér a szocializmusban nem értékkategória. Értéktartalma ugyanis nem önmagából, hanem abból adódik, hogy a kapitalizmusban a munkaerő-árunak van értéke, s a bér ennek az értéknek a kifejezése.

Ami a szükséges munka - többletmunka, szükséges termék és többletermék problémáját illeti, etekintetben azt kell lerögzíteni, hogy a szocialista munkabér nem a szükséges munka kifejezése.

A kapitalizmusban ugyanis a bérmunkás munkaerejének nem azért van értéke, mert munkája szükséges és többletmunkára oszlik, hanem fordítva: azért beszélhetünk szükséges munkáról, mert a munkaerő áruvá, illetve értékke lett. A szükséges munka pedig a munkaerő-áru értékének közgazdasági kifejezése, ami közvetlenül a bérmunkás bérében jelenik meg. Ha tehát a szocializmusban a munkaerő elvesztette értéktartalmát, akkor szükségképpen a szükséges munka és többletmunka, illetve szükséges munkaidő és többletmunkaidő is elvesztette közgazdasági értelmét.

A szükséges munka létezésének elismerése egyuttal a munkaerő értékminőségének elismerését is jelenti: egymás létezését feltételező fogalmakról van szó. Más szavakkal kifejezve: a szükséges munka /munkaidő/ a munkaerő normális

szinten történő ujratermelésének költségeit fejezi ki, tehát az elsajátítás olyan színvonalát, amelynél a bér munkás állandóan csak bér munkásként kerülhet ki az ujratermelés folyamatából.

Egyáltalán nem mondható ez a szocialista gazdaságra. Szocializmusban a munkabér nem a munkaerő ujratermelésének költsége. Ilyen tétel ellenkezne a szocialista gazdaság azon lényegi természetével, hogy itt a reálbéreknek állandóan emelkedő tendenciájuk van, hiszen az elsajátítás társadalmi elsajátítás.

A munka szerinti elosztás törvénye - a fentiek szerint - objektíve magában foglalja azt a társadalmi-gazdasági szükségszerűséget, hogy mind a munkaerő, mind pedig a munka árujellege lehetetlen, s a szocialista gazdaságban megszűnt az olyan kategóriák közgazdasági értelme, mint: munkaerő, munkaerő-érték, szükséges munka és többletmunka. Nem fejezheti ki a valóságot a szükséges termék és többlettermék megjelölés sem.

Marx az elosztási viszonyok elemzésénél megállapítja, hogy: "A termék egyfelől tőkére, másfelől jövedelmekre oszlik. E jövedelmek egyike, a munkabér, mindig csak azután ölti egy jövedelemnek, a munkás jövedelmének a formáját, hogy előtte tőke formájában állt szemben ugyanazzal a munkással. Az, hogy a termelt munkafeltételek és a munka termékei egyáltalán mint tőke szembekerülnek a közvetlen termelőkkel, eleve magában foglalja az anyagi munkafeltételek meghatározott társadalmi jellegét a munkásokkal szemben, és ezzel együtt a munkások meghatározott viszonyát a munkafeltételek birtokosaihoz és egymáshoz magában a termelésben."^{1/}

Marx véleménye szerint tehát a munkabér léte eleve feltételezi a tőke és a bér munka viszonyát. Amennyiben pedig ez a viszony a szocializmusban nem létezik, annyiban a munkabér is elvesztette eredeti értelmét. Helytelen ezért magának a "munkabér" kifejezésnek a használata is. Nem a munka "bére". Jobb kifejezés hiányában helyesebb az "illetmény"

1/ Marx: A tőke III. Budapest, 1961. 839-840. old.

megjelölés, ami jelöli azt a termékhányadot, amelyre - a végzett munka alapján - a munkás jogosult.

Véleményem szerint a szükséges termék és többlettermék fogalmának használata - helytelenül - abból a tényből származik, hogy létezik a társadalmi munkamegosztás. A dolgozó egyén tehát közvetlenül nem sajátíthatja el munkája egész eredményét. Ebből azonban nem következik a szükséges munka, stb. létezése. Nem indokolja ennek létét a különérdek, elkülönültség ténye sem. Utal azonban arra a tényre, hogy társadalmi méretekben, társadalmilag szervezett módon meg kell határozni, hogy - a termelőerők fejlettségének adott szintjén - mekkora az a terméktömeg, mely közvetlenül az egyéni fogyasztást szolgálhatja, továbbá milyen terméktömeg fogyasztható el közösen, társadalmilag, és milyen lehet a felhalmozás színvonala.

A szocialista tulajdon alapján a munkabér a nemzeti jövedelem egyéni fogyasztási alapjából a végzett munka mennyisége és minősége, a társadalom számára végzett szükséges munka mennyisége szerinti részesedés.

A munkabér ilyen megfogalmazása nem új, közgazdasági irodalmunk régen rögzítette. A probléma csupán abban volt, hogy a munkabér ilyen tartalmát a munkaerő /munka/ árújegyeinek létével magyarázták, annak ellenére, hogy az árújegyek sehogyan sem hozhatók összefüggésbe a "részesedés" közgazdasági tartalmával.

A másik, gyakorlatilag is érzékelhető probléma pedig abból következett, hogy a gazdálkodás régi mechanizmusa, a tervutasításos irányítási rendszer nem tudott közvetlen kapcsolatot teremteni a társadalmi termékből történő "részesedés" és a társadalom számára végzett szükséges munka mennyisége között. A részesedés /areálbérek alakulása/ nem mindig fejezte ki a "társadalmilag szükséges munka" mennyiségét, a kettő közötti kapcsolat nem volt eléggé ösztönző erejű, azaz nem volt teljesen összhangban a társadalmi érdekekkel.

A gazdálkodás mechanizmusának reformja szükség-

szerűen annak a társadalmilag jogos igénynek a következetes érvényesülését veti fel, hogy a társadalmi termékből történő részesedés mértéke egyenes arányban álljon a társadalom számára végzett munkamennyiségével és minőségével. A munkabér ennek a társadalmi igénynek a kifejezése kell legyen.

3. A munka szerinti elosztás mércéje és a gazdasági mechanizmus reformja

A Szabó Kálmán által kétségtelenül helyesen megfogalmazott elv véleményem szerint konkrétabb, differenciáltabb értelmezést kíván.

A munkás /marós, hegesztő, darus, konzerv- vagy konfekcióipari szakmunkás, stb., stb./ szemszögéből és a számára objektíve adott lehetőségekből kiindulva, a gazdaság új mechanizmusában is érvényesek a következők.

- A vállalat egyes munkása /brigád, stb./ mindekelőtt nem mint árutermelő fogható fel. Az egyes munkás a vállalat részmunkása, egy egységes termelőszervezet része. Munkája mint adott fajtájú és minőségű konkrét munka jön számításba, s a munkás, de a munkáskollektíva szemszögéből is a végtermék még nem áru. A termék még nem öltötte magára az árujellegét. Itt a munka használati érték-termelő jellege dominál. A vállalat vezetése azt mennyiségileg és minőségileg, s nem érték szerint vizsgálja, a munkást aszerint "értékeli", hogy mennyiségileg, minőségileg, és egyéb szempontokat is figyelembe véve, milyen munkát végzett.

- Az egyes munkás /brigád, stb./ a vállalatvezetés utasításainak megfelelően jár el, munkája eredményének társadalmilag szükséges volta, hasznossága nem kizárólag tőle, hanem a vállalatvezetéstől is függ. Hiszen a vezetés

feladata, hogy a piac igényeinek, a társadalmi érdekeknek az ismerete alapján döntsön az előállítandó termékfajtáról, annak minőségi mutatóiról, stb. Nem csak a munkástól függ tehát, hogy munkája "társadalmilag szükséges munkamennyiségnek" számít e vagy nem: a vezetés döntéseitől függően a piacon valamilyen okból nem, vagy teljes mennyiségben realizálható termékeket is készíthet.

- Az egyes munkás /brigád, stb./ közvetlenül nem, csak közvetve lehet részese a vállalatvezetés szintjén a döntéseknek, elhatározásoknak, ahol ugyancsak hibázhatnak. Jelentős azonban itt a munkáskollektívát képviselő szervezetek vezetésben és irányításban való részvétele, ha megfelelően tájékozottak a vállalati munka egésze, a társadalmi érdek, a piac kapcsolatának kérdéseiről.

A munkás és a számára objektíve adott körülmények szemszögéből kiindulva helyesebbnek látszik, ha mérceként nem a "társadalmilag szükséges munkamennyiség", hanem a termék elkészítéséhez, a feladat végrehajtásához "társadalmilag átlagosan szükséges munkamennyiség" szolgál. Azért is jogosnak látszik ez a megfogalmazás, mert hiszen az egyes vállalatok technikai felszereltsége, az üzemszervezés foka, az alkalmazott technológia, a munkakörülmények a munkás számára ugyancsak adottságok /az ezekből eredő fogyatékokosságok bünéül nem róhatók fel/, ezért még a társadalmilag átlagosan szükséges munkamennyiség is átalakul vállalati szinten átlagosan szükséges munkamennyiséggé, mely a vállalat által termelt áruk egyéni értékeiben realizálódik.

A munkás tehát közvetlenül nem lehet érdekelve abban, hogy munkája társadalmilag szükséges e vagy nem, érdekelttsége csak közvetett lehet. Ha a számára előírt feladatokat kifogástalanul teljesítette, egyénileg mindenképpen elismerésben részesülhet. Ellenben érdekeltté lehet és kell tenni emberi, egyéni képességeiből eredő tulajdonságainak /szaktudás színvonalának növelése, munkafegyelem, stb./ fokozása tekintetében.

Nem arról van szó, hogy az egyes munkás csupán passzív részese a termelőmunka szervezésének és irányításának, hogy a társadalmi érdek munkája megítélésénél figyelmen

kívül hagyható, hogy maga csupán azutasítások végrehajtója lenne. Nyilvánvaló, hogy kezdeményezéseivel, észerevételeivel jelentősen hozzájárulhat a vállalati eredmény növeléséhez. Az eredmény - a társadalmilag szükséges munka - szempontjából azonban nem neki, hanem a vállalatvezetésnek van elsődleges szerepe.

A tervutasításos irányítási rendszerhez képest azonban a helyzet megváltozott. A vállalatnak saját magának kell döntenie az előállítandó termékek mennyiségéről, minőségéről, választékáról, stb. Az a viszonylagosan passzívabb szerep, amit a munkás a tervutasításos rendszerben betöltött, most feloldódik. A munka megszervezésében, a technológiai folyamatok tökéletesítésében, a termék minőségi mutatóinak javításában, takarékoságban, a munka hatékonyabbá tételében egyéni érdekelttsége jobban kifejeződik. Mindamelllett a bér nagyságában, a bérforma megválasztásában egyéni teljesítményeinek kell tükröződnie.

A piacon realizálható, tehát a társadalmilag szükséges munkamennyiség a vállalati összmunka eredményében mutatkozhat csak meg.

A vállalatvezetés oldaláról szemügyre véve a problémát. A vállalat, mint önálló szervezeti, gazdálkodási egység összmunkájának eredménye az áru. A vállalat feladata a társadalom számára szükséges termékek előállítása. Munkája egészének, tehát a vezetésnek a szintjén a munka már nem mint konkrét munka, hanem elsődlegesen az áru-érték szempontjából kerül értékelésre: a/ a piac a használati érték és érték /ár/ egybevetése útján itéli meg /utólag/ annak társadalmi hasznosságát, míg b/ a népgazdaság központi irányító szervei a nyereség kategóriáját teszik első helyre.

Gazdasági fejlettségünk színvonalát és a szocializmus építésének soron következő feladatait egybevetve "...lehetővé és szükségessé válik, hogy a szocialista állami vállalatok gazdasági tevékenységének fő iránytűje és mérceje a nyereség /hosszu távu/ alakulása legyen. A nyereség összefoglalóan tükrözheti a vállalat ráfordításai és eredmé-

nyei közötti viszony alakulását, mégpedig a piac által társadalmilag értékelve, kontrolálva, tehát szintetikus mutatója a vállalati tevékenységnek." 1/

A vállalatvezetés feladata, hogy a népgazdasági érdekek, a piac igényei, valamint a vállalat meglévő és jövőbeni adottságainak figyelembevételével hozzon döntéseket, gondoskodjon a műszaki fejlesztésről, alakítsa ki a munka optimális feltételeit, határozzon az igénybeveendő munkáslétszámról, stb., stb. A vállalatvezetés színvonalának függvénye tehát, hogy az összesen felhasznált munkamennyiség társadalmilag szükséges lesz e vagy nem.

Helyes és objektíve szükségszerű azaz igény, hogy a munka szerinti elosztás mércéje a "társadalmilag szükséges munkamennyiség" legyen. Ezzel az igénnyel azonban elsődlegesen a vállalat vezetői felé kell fellépni, nem az egyes munkás felé.

Amikor a munka szerinti elosztás mércéje tekintetében különbséget teszek az egyes munkás és a vállalatvezetők számára felállítandó mérce között, akkor itt mindenekelőtt a vállalati vezetők, a vezetés színvonalának kiemelkedő szerepét hangsúlyozom. Arról van szó, hogy a gazdasági mechanizmus reformja a vezetőkkel szemben minőségileg új követelményeket támaszt. Nem a központi utasítások közvetlen végrehajtói lesznek, hanem önálló gondolkodásra, cselekvésre, kockázatvállalásra alkalmas, kellően megalapozott közgazdasági ismeretekkel rendelkező vezetők-re van szükség. A számukra kialakított anyagi érdekeltiségi formák által biztosított magasabb kereset egyrészt megfelel a munka szerinti elosztás mércéje követelményének, másrészt ez a magasabb kereset a vállalat számára sokszorosán megtérül, s biztosíték - többek között - arra, hogy a munkások reálbére a kívánt mértékben emelkedjen.

A vezetőkkel szembeni minőségileg új követelmények hangsúlyozása mellett ki kell emelni azt a tényt is, hogy a vezetés munkája alkotó munka, nem rutinra, hanem tényleges tudásra, gondolkodási készségekre apellál.

1/ Az MSZMP KB-nak a gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó határozatából.

4. Társadalmi szükségletre való termelés és a gazdasági mechanizmus reformja

Ebben a pontban a társadalmilag szükséges munka /mint a munka szerinti elosztás mércéje/ és a termelőmunka fogalmának összefüggéseit, valamint ezeknek a társadalmi szükségletekre történő termeléssel való kapcsolatát vizsgálom. Arra igyekszem feleletet adni, hogy a gazdasági mechanizmus reformja milyen lehetőségeket teremt a társadalmi szükségletekre történő termelés fokozottabb érvényesüléséhez. Másként szólva: a munka szerinti elosztásnak a gazdasági mechanizmus reformja során alkalmazandó új mércéje - a társadalmilag szükséges munka - mennyire segíti elő a társadalmi szükségletek magasabb szintű kielégítését.

A termelő munka fogalma /általános és különös vonatkozásai mellett/ a fennálló termelési viszonyok specifikumától függően változó, s kifejezi egy adott társadalmi-gazdasági rendszerben a termelés célját.

Tökés termelési viszonyok között a termelés indítéka, célja a profit, és ezért minden olyan munka termelő munkának számít, amely profitot termel. Nem termelő ezzel szemben az a munka, melyet meglévő jövedelem elköltésével kapcsolatban fejtettek ki.

Szocialista-kommunista termelési viszonyok között a cél: a nép növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítése és a társadalom tagjai mindenoldalu fejlődésének biztosítása. Ugy is lehetne mondani, hogy a társadalom tagjai mindenoldalu szükségleteinek állandóan magasabb szinten történő kielégítése.

A társadalom mindenoldalu szükségleteinek fogalma - tágabb értelmezésben - magában foglalja az anyagi javakra irányuló szükségletek mellett a szellemi és egyéb szükségleteket is. Dolgozatom tárgyánál fogva azonban csak az anyagi javakra irányuló szükségletekről lesz szó, hiszen a mindenoldalu szükségletek keretében ezek kielégítése az elsődleges.

A társadalom anyagi javakra irányuló, gazdasági szükséglete "... bizonyos fajtájú és tömegű használati értékekre irányuló, társadalmilag konkretizálódott, kielégítést váró, sőt követelődő materiális igény."^{1/}

Az alaptörvény által kifejezett cél értelmében a szocialista gazdaságban - mint árutermelő gazdaságban - nem értékek, hanem használati értékek termelése az elsődleges, hiszen "Használati értékek alkotják a gazdagság anyagi tartalmát, bármilyen is a társadalmi formája."^{2/} De, rögzíti le ugyanott Marx, "A használati érték csak a használatban, vagyis a fogyasztásban valósul meg."^{3/} A társadalmi termelés végső célja pedig a fogyasztás, a társadalom anyagi szükségleteinek kielégítése.

A társadalom anyagi szükségleteinek kielégítése szempontjából pedig a szocializmusban "...produktív az az anyagi javakat termelő munka, amely az egész társadalom - a közvetlen termelő munkások, dolgozók és a hasznos, nem-termelő dolgozók egyéni, valamint az összes dolgozók össz társadalmi szükségleteinek kielégítésére anyagi terméket hoz létre; ..."^{4/}

A termelő munka ilyen megfogalmazása magában foglalja nemcsak a szocialista, hanem a kommunista társadalomban is megvalósuló anyagi termelés célját.

1/ Szabó Kálmán: A szocialista tervszerűség elméleti kérdései. Kossuth, 1960. 33. old.

2/ Marx: A tőke I. Budapest, 1961. 44. old.

3/ U. o.

4/ Jegyzet a szocializmus politikai gazdaságtanából, 3. füzet. 103. old. /A M.K. Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékének Munkaközössége. Tankönyvkiadó, Bp. 1963./

Véleményem szerint jogos, ha a termelő munka fogalmának ilyen tág értelmezése mellett megkülönböztetjük annak egy szűkebb fogalmát is. A szűkebb értelmezés a szocialista építés egy-egy szakaszának alapvető, fő feladatára vonatkozhat, de úgy gondolom, hogy a gazdasági mechanizmus reformja is felveti a fogalom ilyen szűkebb értelmezésének szükségességét.

Az 1950-es évek elején kialakított gazdaságirányítási rendszerünkben az éves népgazdasági tervet kötelező tervutasítások formájában lebontották - a minisztériumok és középírányító szerveken keresztül - az egyes vállalatokra. A tervutasítások részletesen előírták az egyes vállalatok feladatait /a termelés mennyiségét, választékot, a termékek elosztását, stb./, de egyúttal meghatározták a felhasználható eszközöket, a munkáslétszámot és beralapot, az anyagot, beruházásokat, stb.

A gazdaságirányítás ilyen erősen centralizált jellege mellett a politikai gazdaságban sokáig uralkodott az a nézet, hogy a társadalom használati értékekre irányuló szükségleteit csakis a kötelező tervutasításokon alapuló vállalati termelés képes kielégíteni. Ebből következőleg még napjainkban is tartja magát egy olyan állásfoglalás, mely szerint termelő munkának csak az olyan munka számít a szocialista gazdaságban, melyet a népgazdasági, ill. vállalati terv keretében végeztek; mert csak az ilyen munka kapcsolódik társadalmi termelési alapokhoz, s csak ez a munka számít társadalmi szükségletre végzett munkának.

Ez a nézet a használati érték fetisizálásához, az érték kategória, az árutermelés és árucseré, a piac szerepének lebecsüléséhez vezetett. Az anyagi ösztönzés, a munka szerinti elosztás rendszerében pedig nem kívánt ellentmondásokat eredményezett.

Másrészt a gyakorlatban azt eredményezte, hogy a termelés és a piacokon való eladás elszakadt egymástól: a

vállalatok nem a felhasználók igényei szerint, tehát nem piacra termeltek, hanem a kötelező tervfeladatok voltak az irányadók. Egyfelől eladatlan raktárkészletek keletkeztek, másrészt pedig az u.n. hiánycikkek hosszú listáját tartották nyilván.

A gyakorlati tapasztalatok alapján el kell tehát ismerni azt a tényt, hogy a szocialista gazdaságban meglévő árutermelésnek, árucserének is meg vannak a maga belső elmentmondásai /annak ellenére, hogy ezek nem antagónisztikusak/, s egy erősen centralizált gazdaságirányítási rendszer nem képes azokat kiküszöbölni. Ellenkezőleg, fokozhatja azokat. El kell tehát ismerni, hogy a szocialista árutermelés alapján sem lehet a munka teljes egészében közvetlenül társadalmi munka, hanem csak az árucseré, a piac által közvetítve realizálódhat.

A gazdasági mechanizmus reformja az áru- és pénzkapcsolatok, a piac, az anyagi érdekelttség fokozottabb mértékű alkalmazására épít. A reform célja, hogy:

"- erősítse szocialista rendszerünket, gyorsítsa meg pártunk és népünk céljának elérését, a szocialista társadalom teljes felépítését;

- fejlessze a szocialista tulajdonviszonyokat és a termelőerőket, növelje a szocialista vállalatok önállóságát, javítsa tevékenységüket;

- biztosítsa a gazdaság fejlődésének nagyobb tervszerűségét, fejlessze és korszerűsítse a szocialista tervgazdálkodás módszereit;

- hatékonyabban érvényesüljön a szocialista bérezés elve, fokozottabban ösztönözze a vállalati kollektívákat, az alkalmazottakat és minden dolgozót a szorgos, jó minőségű munkára;

- segítse elő, hogy a társadalom összmunkája hatékonyabbá, s azon belül minden gazdasági egység munkája szervezettebbé váljon." ^{1/}

^{1/} A gazdasági mechanizmus reformja. Az MSZMP KB 1966. május 25-27-ig tartó ülésének anyaga. /Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, 1966./ 7. old.

Ilyen körülmények között pedig "...lehetővé és szükségessé válik, hogy a szocialista állami vállalatok gazdasági tevékenységének fő iránytűje és mércéje a nyereség /hosszu távu/ alakulása legyen." ^{1/}

Következik a fentiekből, hogy a vállalat, de a népgazdaság szempontjából is termelő munkának számít minden olyan munka, mely növeli a vállalat nyereségét. Ami ugyanis az állami tulajdonban lévő vállalat számára nyereség, az nyereség az állam, tehát az egész társadalom számára is; de a megnövekedett nyereség mögött több és jobb minőségű, nagyobb választéku, stb. használati érték van.

A reform során továbbá lehetővé válik, hogy a mg-i tsz-ek a mezőgazdasági termelésen kívül melléküzemágakat létesítsenek, s egyéb kereskedelmi tevékenységet folytathassanak /közvetlenül a fogyasztóknak adhassák el termékeik egy részét/; de a háztáji gazdaságok szerepének is nagyobb jelentőséget tulajdonítunk - a tagok személyes szükségleteinek kielégítésén túl - a társadalmi szükségletek kielégítése tekintetében. Az itt végzett munkák pedig nem vagy csak fő mutatóik alapján vonhatók a tervszerűség keretébe.

Mondható ezért, hogy - a szocialista építés jelenlegi szakaszának fő feladatait szemelőtt tartva - termelő munkának számít az anyagi termelés bármely területén végzett minden olyan munka, mely anyagi javakat eredményez, az egyéni szükségleteken túl társadalmi szükségletek kielégítése céljából végezték, és társadalmilag szükséges munkaként realizálódik.

Ez a meghatározás kifejez egy közvetlenebb célt, s utal arra, hogy az árutermelés és árucseré viszonyai között csak az a munka számít termelő munkának,

^{1/} A gazdasági mechanizmus reformja. Az MSZMP KB 1966. május 25-27-i ülésének anyaga. /Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, 1966./ 102. old.

mely a piacon, a fogyasztásban társadalmilag szükséges munkaként realizálódik. Eleget tesz annak a követelménynek, hogy "a használati érték csak a használatban, vagyis a fogyasztásban valósul meg", társadalmi szükségletet elégít ki. Továbbá: a vállalati tevékenységgel szemben kifejezi azta a társadalmi igényt, hogy a termelés és a piacokon való eladás egységet alkosson, a vállalatok csakis olyan áruk termelésével foglalkozzanak, melyeket képesek a piacon maradéktalanul realizálni; rendszeresen emeljék a munka termelékenységét, javítsák a termékek minőségét, stb. A termelő munka és a társadalmilag szükséges munka fogalma ily módon szervesen összekapcsolódik egymással. Bár az utóbbi bővebb fogalom, tartalmazza a nem-termelő, de társadalmilag hasznos munkafajtákat is. Amennyiben azonban a társadalmilag szükséges munkát az anyagi termelés területére konkretizáljuk, úgy nem választható el a termelő munka fogalmától.

Használati értékek alkotják ugyan a gazdagság anyagi tartalmát, de csak akkor, ha a használati értékek ténylegesen eljutottak a fogyasztóhoz és valóságosan fel is használják azokat.

A szocialista tulajdon alapján ez a problémakör gyakorlatilag a központilag irányított tervgazdálkodás és szabályozott piac problémakörével azonosul. Ugy vetődik fel a kérdés, hogy az u.n. tervutasításos gazdaságirányítási rendszer megszűnése és a közvetett, közgazdasági eszközökkel irányított gazdaság viszonyai között milyen feltételek vannak adva a társadalmi szükségletek magasabb szinten történő kielégítéséhez.

Gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy éppen az u.n. tervutasításos irányítási rendszer - saját belső ellentmondásaiból következően - fékezi a fejlődést, s jelentős gazdasági veszteségek okozója. A döntés ugyanis nem ott történik, ahol a termelés feltételeit és a konkrét adottságokat legjobban ismerik, a felülről jövő utasítások teljesítése nem teszi lehetővé, hogy a vállalatok ténylegesen fel-

tárják belső tartalékaikat. Hiszen anyagilag éppen abban érdekeltek, hogy az utasításokat teljesítsék. A helyzet ezért akadályozza a vállalatokat a termelési tényezők gazdaságos felhasználásában, a tényleges és változó szükségletekhez való idomulásban.

Gazdasági mechanizmusunk reformjának alapvető vonása: a népgazdaság központi tervszerű irányításának és az áruviszonyoknak, a piac aktív szerepének szerves összekapcsolása a termelési eszközök szocialista tulajdona alapján.

A gazdaságirányítás új rendszerében a döntő szerep továbbra is a központi, népgazdasági tervezésé marad. A szocialista állam a népgazdasági tervek /hosszu távu, 15-20 éves időtartamu; középtávu, általában öt éves időtartamu és rövidtávu, egy évre szóló tervek/ megvalósulását az áruviszonyok természetének megfelelő módszerekkel, főként gazdasági eszközökkel szabályozza. Ilyen gazdasági eszközök: a vállalati jövedelem részbeni elvonására és a vállalatnál maradó jövedelem felhasználására vonatkozó szabályok, a különféle adók, a hitelnyújtás feltételeinek szabályozása és a hitelpolitika, a bérek és az árak állami szabályozása, a valutaárfolyamok meghatározása, a devizagazdálkodásra, az export- és importtevékenységre vonatkozó szabályok és más módszerek. Ezeken kívül a szocialista állam - a tulajdonosi jogcím alapján - közvetlen utasításokat is adhat vállalatoknak.

Ezek az eszközök biztosítják a vállalati és a népgazdasági érdek - tendenciájában megvalósuló - azonosságát azért, hogy az anyagi érdekelttség mércéje a vállalati jövedelem lesz.

A központi állami irányítás közgazdasági szabályainak fő funkciója, hogy a szabályozott piac viszonyai között helyes támpontot nyujtsanak a vállalati döntésekhez. A szabályozott piaci mechanizmus gondoskodik majd arról - mégpedig az eddiginél jobban -, hogy a termelés /kinálat/ strukturálisan idomuljon a szükségletekhez /kereslet/, tehát hogy kielégítsék a vevők igényeit, hogy a vállalatok a

gazdasági kényszer és ösztönzés hatására takarékosan és hatékonyan gazdálkodjanak.

A szocialista állam az új gazdasági mechanizmusban is központilag szabályozza a nemzeti jövedelem felhasználását, a felhalmozás és a fogyasztás nagyságrendjeit és arányait, a fizetőképes kereslet nagyságát és szerkezeti alakulásának fő vonásait, a bérrendszert, stb.

A vállalatok a népgazdasági tervben /elsősorban az öt éves tervekben/ foglalt irányelveknek megfelelően és a piac igényeinek számbavételével maguk készítik el terveiket. E tervek szorosan kapcsolódnak a központi szervek által készített középtávu tervekhez, s a köztük lévő kapcsolatot nem a közvetlen utasítások, hanem az u.n. információ-csere biztosítja.

5. Az anyagi érdekelttség és a társadalmilag szükséges munka kapcsolata

A munka szerinti elosztás törvénye a munka díjazásának mértékét a végzett munka mennyiségétől és minőségétől teszi függővé.

A tervutasításos irányítási rendszerben a tervszerű állami bérszabályozás - az állami iparban - a direkt bérszabályozást alkalmazta.

A direkt bérszabályozás megvalósításában a probléma abból adódott, hogy a személyi jövedelmek függetlenné váltak a vállalati eredménytől, vagyis a dolgozók nem voltak kellően érdekelve a vállalati gazdálkodás eredményességében. Ennek kiküszöbölése érdekében volt olyan törekvés, hogy a központi bérszabályozás fenntartása mellett valamilyen kapcsolatot hozzanak létre a személyi jövedelmek és a

vállalati eredmény között. E kapcsolatot hivatott megvalósítani az évvégi nyereségrészesedés bevezetése is. A kapcsolat azonban itt is közvetett, inkább a vezetőket sarkallta minél nagyobb nyereséghányad "kitermelésére", de a kifizetés feltételei egyuttal a vezetőkre is gátló hatással voltak, a vállalati tartalékok teljes kihasználására a nyereségrészesedés sem ösztönzött.

Az u.n. "átlagbérellenőrzési rendszer" bevezetése is e kapcsolatot volt hivatott jobban kifejezni, s valóban, az u.n. "tarifális bérrendszerhez" képest jelentős előrelépés volt.

Az átlagbérellenőrzés bevezetésével a vállalati önállóság fokozódott, kiterjedt a bérforma megválasztására, a munkás- és munkabesorolásokra, a normamegállapítás rendjére, tehát a bérezési gyakorlat legfontosabb mozzanataira.

Az állami utasítások köre tehát leszűkült az átlagbérek meghatározására és ellenőrzésére, a vállalati bérszintek megállapítására. A tervszerűség a vállalati átlagkereset meghatározásában jutott kifejezésre.

A központi bérszabályozásnak megfelelt egy olyan vállalati elszámolási rendszer, melyben az árakat az önköltségből kiindulva hatóságilag rögzítik. A vállalati adóztatás és nyereségelvonás pedig a vállalati veszteségtérítés és árkiegészítés sajátos konstrukcióival "közömbösíti" az ágazatok és vállalatok között a gazdasági hatékonyságban mutatkozó eltéréseket.

Éppen ezért az átlagbérellenőrzés rendszere - kapcsolódva a gazdaságirányítás rendszerének más elemeihez - sem tudott megfelelő kapcsolatot teremteni egyrészt a vállalati és személyi jövedelmek között, másfelől a vállalati termelő munka és a piac igényei között.

Jelentős és minőségileg új módon történő előrelépést jelent az új gazdasági mechanizmusban az a felismerés, hogy

- az ágazatok és vállalatok között a hatékonyságban fennálló különbségek differenciálódásra vezethetnek,

szelekciós elvként működhetnek,

- a vállalati dolgozók anyagi helyzete pedig szervesen kapcsolódik a vállalati eredményhez.

Az anyagi érdekelttség elvének érvényesítése tekintetében az új gazdasági mechanizmusnak tehát az a lényeges sajátossága, hogy a jövedelemszabályozás direkt módszereiről az indirekt módszerek alkalmazására tér át. Létre jön a közvetlen kapcsolat a vállalati jövedelem és a személyi jövedelmek között, fennáll a jövedelmek differenciálódásának lehetősége. Ezt a differenciálódást az állam a társadalmi érdekeknek megfelelően korlátozhatja, de nem célja annak kiküszöbölése.

Az anyagi érdekelttség ilyen módon való alkalmazása geremt tehát közvetlen kapcsolatot egyrészt a vállalati jövedelem, másrészt a társadalmilag szükséges munka között.

Másik alapvető vonása a jövedelemszabályozás terén az új gazdasági mechanizmusnak az, hogy a munkához szorosban kapcsolódó társadalmi juttatásokat decentralizált módon szabályozzák, a mint vállalati szociális és kulturális alapok, a vállalati költségek között szerepelnek, de ezen alapok nagysága a vállalati nyereség függvénye.

A jövedelem érdekeltségen alapuló bérszabályozás bevezetésének nyilvánvalóan az az előfeltétele, hogy egyrészt megszűnik az önköltségi mutatóknak, az anyag- és bérhányadnak, a normáknak, stb. felülről jövő részletes szabályozása, másrészt a vállalat szabadon választja ki üzleti partnereit, a szállítási feltételekben is önállóan döntenek, s a vállalatok egymásközi kapcsolatában megszűnik a fix árak rendszere. Az állami árszabályozás elsősorban az alapvető fogyasztási cikkek fix árainak kialakítására törekszik, a vállalatok egymásközi kapcsolatában a "től-ig"-os, valamint "szabad" árak érvényesülnek.

Rendkívül nagy lehetőségekkel rendelkezik tehát a vállalat a jövedelem növelése terén, s ezek a lehetőségek a vállalati kollektiva egészének jövedelmére, jövedelmük differenciálódására is befolyással van.

A vállalatok elsősorban akkor érdekeltek tehát a nyereség növelésében, ha a vállalati dolgozók jövedelme számottevően függ a vállalati nyereség nagyságától. A közvetlen személyi érdekelttség a részesedési alap révén valósul meg.

A részesedési alap képzésére központi szabályok az irányadók. A központi szervek figyelembe veszik a vállalatok várható nyereségét és azt, hogy a személyi jövedelmek kb. milyen nagyságrendű növekedésével számol a népgazdasági terv.

A részesedési alap kétféleképpen használható fel:

- bérjövodelemek kiegészítésére /évközi premizálás, jutalom, évvégi nyereségrészesedés, stb./,
- a vállalati bérszínvonal növelésére, ami által a bérszínvonal is függővé válik a vállalati nyereség alakulásától.

A személyi jövedelmekre fordítható vállalati összegek ily módon két részből tevődnek össze: 1. az elfogadott átlagbér és az átlagos állományi létszám szorzata, ami az állammal történő nyereségelszámolásnál költségként szerepeltethető, és 2. az ezzel az eszmei bérköltséggel kiszámított nyereségből a szabályok szerint képződő részesedési alap.

A személyi jövedelmek képzésére vonatkozó szabályok célja egyrészt: olyan irányu anyagi ösztönzés, mely biztosítja az egyéni és vállalati érdek összehangolását a népgazdaság érdekeivel. Másrészt elosztási célokat is szolgál: azt, hogy a személyi jövedelemként kiáramló összeg ne haladja meg a lakossági célokra rendelkezésre álló lehetőségeket, tehát hogy az elosztásban helyes arányok érvényesüljenek.

A személyi jövedelmek ösztönző hatását nemcsak vállalati szinten, hanem vállalaton belül, az egyes dolgozók vonatkozásában is érvényesíteni kell. Etekintetben meg kell különböztetni a vezetőket és alkalmazottakat, valamint a közvetlen termelő munkások számára kialakított ösztönzési formákat. A konkrét ösztönzési formák alapvető célkitűzése

a felhasznált élő és holtmunkával való takarékoskodás, a vállalati tartalékok feltárása, a munkatermelékenység rendszeres növelése, a termékek választékának bővítése és minőségük javítása. Az anyagi érdekelttség rendszerének végső soron arra kell vonatkoznia, hogy az egyes munkások és a vállalat egésze által kifejtett munka valóságosan társadalmilag szükséges munkaként realizálódjon, a jövedelmekben csakis az ilyen munkát ismerjék el.

A vállalati jövedelmezőséghez fog kapcsolódni a vállalat vezető állású dolgozóinak érdekelttsége. Érdekes etekintetben a "Figyelő" 1967. március 22-i számának a "Nyereség és a vezetők érdekelttsége" c. cikke. A cikk szerzője /Dr. Hoch Róbert/ a tőkés vállalatok menedzserei helyzetéhez és feladataihoz hasonlítja a szocialista állami vállalatok vezetőinek helyzetét, feladatait. A cikkből érdemes kiemelni az alábbiakat. Az egyik az a megállapítás, hogy /a vállalati és népgazdasági érdek szempontjából/ a vezető állású dolgozók számára biztosítani kell anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt pozíciójuk stabilitását. A vezetők ilyen helyzete alapul szolgálhat - többek között - arra, hogy a vállalat minél gyorsabban növekedjék és terjeszkedjék. A vezetők érdekeltnek legyenek a hosszú távú nyereségmaximalásban, tehát ne a folyó költségekhez mérjék a vállalati munka jövedelmezőségét. A cikk szerzője szerint a szocialista államnak "Tisztáznia kell, hogy a vállalati jövedelem / és annak meghatározott hányadát képező központosított tiszta jövedelem/ maximalálásához fűződik nagyobb érdeke vagy az egyes vállalatok maximális ütemű növekedéséhez." "Ha az állam fő érdeke a jövedelem maximalása, akkor a vállalati vezető dolgozók jövedelmét jelentős mértékben a nyereség nagyságától kell függővé tenni. Ha pedig az egyes vállalatok növekedési ütemének meggyorsítása, akkor erősen differenciálni kell a vezetők fizetését a vállalat nagysága szerint." Ha ugyanis csupán a vállalat tiszta jövedelmétől függ a vezetők jövedelme, akkor elsősorban abban lesznek érdekelték, hogy a nyereség

- rövid távon való - maximálására törekedjenek.

A szerző által felvetett gondolat komoly figyelmet érdemel. Ugyanezt a gondolatot azonban tartalmazza az MSZMP KB határozata is, amennyiben lerögzíti, hogy a vállalati munka fő mércéje a nyereség hosszu távu alakulása. Ez az igény magában foglalja a felhalmozás szükségességét, de egyúttal kihangsúlyozza a nyereség alakulásának fontosságát is. A nyereség növelése nélkül ugyanis a felhalmozás sem valósulhat meg.

Amennyiben a vállalati munka egészének sikere döntően a vezető állású dolgozók munkájának, magatartásuknak, a dolgozókhoz való viszonyuknak, felkészültségüknek a függvénye, annyiban nyilvánvalóan helyes és szükségszerű a vezetők anyagi érdekeltségére vonatkozó külön szabályok érvényesítése.

Munkájuk azonban szerves része a vállalati kollektiva összmunkájának. Az egyes dolgozókat, brigádokat, stb. azonban elsősorban abban lehet és kell érdekeltté tenni, hogy a számukra közvetlenül megőszabott feladatokat maradéktalanul teljesítsék, képességeik legjavát adják a munkában, kezdeményezéseikkel elősegítsék a vállalati munka egészének megjavítását.

A vezetők és beosztott dolgozók, munkások által teljesített munkamennyiség ilyenformán a maga egységében, a vállalat egészének szintjén jöhet számításba úgy, mint társadalmilag szükséges munka.

Felhasznált irodalom

- Marx K.: A tőke I.-II.-III. Budapest, 1961.
- Marx-Engels: A kommunista kiáltvány. Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949.
- Marx K.: A gothai program kritikája. Marx-Engels: Válogatott Művek II. Szikra, 1949.
- Engels F.: A család, a magántulajdon és az állam eredete. U.o.
- Marx K.: Előszó "A politikai gazdaságtan bírálatához". Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949.
- Engels F.: Marx Károly: "A politikai gazdaságtan bírálatához". U.o.
- Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra, 1953.
- Marx K.: Bőrmunka és tőke. Marx-Engels: Válogatott Művek I. Szikra, 1949.
- Szabó Kálmán: A szocialista tervszerűség elméleti kérdései. Kossuth, 1960.
- Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth, 1964.
- Szabó Kálmán: Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje. Közgazdasági Szemle, 1966. 6.sz.
- Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban. Közgazdasági Szemle, 1967. 4. sz.
- Vilmos József: Áruviszonyok a szocialista gazdaságban. Kossuth, 1963.
- Nemes László: A szocialista árutermelés egyes elvi kérdései. Kandidátusi disszertáció. MTA Könyvtára.
- Bertóti László: A munkaerő értékéről. Közgazdasági Szemle, 1965. 3. sz.
- Dr Nagy Tamás: A gazdasági mechanizmus reformja és a politikai gazdaságtan kategóriái. A Közgazdasági Tájékoztató 6. sz. melléklete.
- Dr Csapó László: Tervgazdálkodás és központi irányítás az új gazdasági mechanizmusban. Kossuth, 1967.
- Révész Gábor: A vállalatok az új gazdasági mechanizmusban. Kossuth, 1967.
- A gazdasági mechanizmus reformja. Az MSZMP KB 1966. május 25-27-i ülésének anyaga.
- Figyelő c. gazdaságpolitikai hetilap. 1967. márc. 22. XI. évf. 12. sz.

Jegyzet a szocializmus politikai gazdaságtanából. /A M.K. Közgazdaságtudományai Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékének Munkaközössége. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963./

Csikós-Nagy Béla: A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány kérdése.
Magyar Tudomány / A Magyar Tudományos Akadémia
Értesítője/ Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. szept.
9. sz.

T a r t a l o m j e g y z é k

B e v e z e t é s	1. old.	
A MUNKAERŐ-ÁRU TERMÉSZETÉRŐL	4.	"
1. A munkaerő-áru kialakulásának történelmi feltételei	6.	"
2. Tulajdon - termelési viszonyok	11.	"
3. A tőkés tulajdon	21.	"
4. A munkaerő-áru mint különleges áru	25.	"
5. A szocialista tulajdon	29.	"
6. Nemes László állásfoglalásának bírálata	35.	"
7. Lehetnek e a munkának áruvonásai a szocializmusban ?.....	41.	"
8. A gazdasági mechanizmus reformja és a szocialista tulajdon	45.	"
A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS TÖRVÉNYÉRŐL	49.	"
1. A munka szerinti elosztás marxi alapelve ...	51.	"
2. A munkabér közgazdasági tartalma a szocializmusban	54.	"
3. A munka szerinti elosztás mércéje és a gazdasági mechanizmus reformja	61.	"
4. A társadalmi szükségletre való termelés és a gazdasági mechanizmus reformja	65.	"
5. Az anyagi érdekelttség és a társadalmilag szükséges munka kapcsolata	72.	"
Felhasznált irodalom	78.	"

38-6/1967-68.
.....bksz.

Pályi Béláné elvtársnőnek
könyvtáros

Tárgy : **Bató Sándor**
.....
doktori szigorlata
Mell. sz. : 1 db. disszertáció

H e l y b e n

Professzor Elvtárs !

Mellékelve **Bató Sándor: "A munkaerő /munka/-áru és a munka szerinti
elosztás problémája az új gazdasági mechanizmusban"**.....

.....
cimű doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni sziveskedjék. Legyen szabad
Professzor Elvtárs szives figyelmét felhivnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat
elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap
utolsó napjában állapította meg. **Legközelebbi tanácsülés: február második fele.**

A mellékelt értekezést a birálat elkészítése után sziveskedjék átadni tan széke könyvtárosának lel-
tárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

1968. január 26.
Szeged,

L. Imre Ottó
.....
d é k á n

A kiadmány hiteles :

L. Imre Ottó
.....
dékáni hiv. vezető

Kapták : **dr. Nagy Lajos prof.**
dr. Imre Ottó adj. társviráló
Pályi Béláné tanszéki könyvtáros
..... tanszéki könyvtáros

V é l e m é n y

Bató Sándor: "A munkaerő /munka/-áru és a munka szerinti elosztás problémája az új gazdasági mechanizmusban c. egyetemi doktori disszertációjáról.

A disszertáns olyan témát választott, amely a felületes szemlélő számára olyannak tűnhet, mint amelynek nincs kapcsolata az oktató munkával, vagy a gazdasági gyakorlattal. A szerző témaválasztását azonban nem így kell megítélni, mert az általa feldolgozott téma szoros kapcsolatban van a gazdasági gyakorlattal /pl. a társadalmilag szükséges munka mércéje, a vállalati eredmény és a személyes jövedelem kapcsolata, stb./, másrészt összefügg az új gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban kibontakozott vitákkal és a szocializmus politikai gazdaságtanának fontos kérdéseivel, ezért az itt szereplő kérdések tisztázása, az ezekhez való szerény hozzájárulás, a szerző saját gondolatainak rendezése szolgálhatja az oktató munka javítását is. Ezért a témaválasztás és a szerző által megjelölt irányok kidolgozását indokoltnak és időszerűnek tartom.

A disszertáns fő célkitűzése annak bizonyítása egyfelől, hogy a munkaerő és a munka a szocializmusban nem áru és a munkaerő áruvoltának "Az árutermelés és az árucseré ... csak szükséges, de nem elégséges feltétele". Másfelől foglalkozik a disszertáns a munkabér, a szükségletre termelés és az új gazdasági mechanizmus reformjának kapcsolatával. A disszertáció ezen kitűzött fő céloknak alapvetően megfelel.

Ezen kívül érdeme a disszertációnak, hogy önállóan vitatkozik és több kérdésben is állást foglal a közgazdasági irodalomban e kérdés körül folyó vitában. Ennek megfelelően igyekszik azt a szerteágazó kapcsolatot feltárni, ami a tulajdon, az árutermelés, a munkaerő, a szükségletre termelés és a gazdasági mechanizmus között fennáll. Meggyőzően bizonyítja azt, hogy a munkaerő áru-sajátosságai alapvetően nem a termelési-gazdasági viszonyok különös oldalából, hanem inkább specifikus oldalából kell levezetni.

A szerző munkája arról tanuskodik, hogy írója gondolkodási készséggel rendelkezik és törekszik a lényegben jelenségek megragadására és a felszíni jelenségektől való megkülönböztetésére.

A téma kidolgozásának hiányosságai nem csupán a szerző munkájának fogyatékoságát jelentik, hanem egyfelől azt, hogy nagyon nehéz gazdaságelméleti kérdésről van szó, másfelől azt, hogy a közgazdaságtudomány az utóbbi időben igen jelentős mértékben fejlődött és a fejlődés szintetizálására még alapvetően csak most került sor, s végül azt, hogy a gazdaságirányítás indirekt típusáról nincsenek még megfelelő gyakorlati tapasztalataink, amelyek az elméleti tételeket korrigálják.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy melyek a disszertációnak azok a megállapításai, amelyek nem elég kidolgozottak, s amelyekkel nem érthetünk egyet.

1. A jelölt helyesen kitér a tulajdon jogi és közgazdasági fogalmának vizsgálatára. Sokhelyütt azonban ezt a viszonyt másik oldalról tulozza el és nem derül ki a tulajdon közgazdasági tartalmának meghatározó szerepe. A tulajdon jogi oldalát tekintve azt is szükségszerűnek tartotta, amely azzal volt összefüggésben, hogy a direkt irányítási rendszer és gazdaságpolitika az indokoltnál jobban korlátozta az árutermelést. Továbbá a tulajdon közgazdasági tartalma akkor is létezik, amikor ehhez jogi formák már nem kötődnek.

2. A létbizonytalanság megjelölése a munkaerő kapitalizmusbeli áruvoltának indoklásánál - nézetem szerint - nem indokolt. Hiszen a létbizonytalanság az inkább a pszichika és a tudat szférájába tartozik, másfelől a termelők létbizonytalansága a korábbi termelési módokban is - hacsak nem még fokozottabban - megvolt.

3. Több helyütt a használt fogalmak pontosítása, vagy annak a megjelölésére lett volna szükség, hogy azokat milyen oldalról értelmezik. Pl. az érték, mint az absztrakt munka általános oldalának megtestesülése, nemcsak az árutermelésben létezik, vagy tisztázni kellett volna azt is, hogy a munka közvetlenül társadalmi jellegén mit ért, ezt a tervszerűséggel, az elkülönültség hiányával, vagy kizsákmányoló osztályok közbeiktatódásának hiányával hozza-e kapcsolatba.

4. Nem elég világos annak a tisztázása, hogy mi a viszony a munkás és tőkés kapcsolatának specifikuma, valamint általában az árutermelés okaként szereplő tulajdoni-gazdasági elkülönültség között.

5. A munka áruváltatását azzal érvelve is tagadja, hogyha a munka áru lenne a szocializmusban, akkor az teljesen meg kellene fizetni. Itt figyelmen kívül hagyja azt az álláspontot, hogy itt a munka nem úgy áru, mint a közönséges áru, hogy az értékét meg kell fizetni, hanem úgy, mint tevékenység /munkaszolgáltatás/, amelynek hasznosságának eredményén az eladó és a vevő megosztódik. Így a munka áruvála nem jelenti azt, hogy az teljesen meg kellene fizetni.

6. Az érintett kérdések elemzésénél a disszertációnak fogyatéka az is, hogy alapvetően a marxi életmű egy részét veszi csupán figyelembe, főképpen A tőke I. kötetét és figyelmen kívül maradnak azok a részek, pl. az értéktöbbletelméletek, A tőke III. köteté, ahol Marx más oldalról is foglalkozik a termelőmunka fogalmával, valamint az érték irracionális formáival.

7. Nem tartható az, hogy a kapitalizmus az árutermelés specifikumát hagyta a szocializmusra, hanem inkább arról van szó, hogy megvan a szocialista termelési-gazdasági viszonyoknak is a különös oldala.

8. A munkaerő /munka/ áruváltatásával foglalkozó résznek az a legnagyobb hiányossága, hogy tagadja - helyesen - a munkaerő árujellegét, azonban nem magyarázza meg és nem bizonyítja azt, hogy a munkával kapcsolatos piaci jelenségeknek /munkabér és munkaerő kereslet-kinálat kölcsönhatása/ mi az oka. Szerintem itt rosszul használja a látszat filozófiai kategóriáját is, amelyen vagy azt értjük, ami azonos a jelenséggel, vagy azt, hogy a lényeg torz formában tükröződik, azonban a látszat sohasem csak szubjektív valami, mert objektív tényezőkből is következik, így tehát nem lehet azt mondani, hogy a munkával /munkaerővel/ kapcsolatos piaci jelenségek, hogy pl. több bért kaptak ott, ahol nagyobb a munkaerő kereslete, ez teljesen független az árukategóriáktól.

9. A szerzőnek azt az álláspontja is tarthatatlan, hogy a szocializmus építésének időszakában a szükségletekre ~~termelés~~ arányában történő elosztásnak gyorsabban kell növekedni, mint a munka szerint elosztott jövedelmeknek, hogy a társadalmi juttatásoknak gyorsabban kell növekednie, mint a munkajövedelmeknek. Ez a XXII. kongresszus utáni álláspont az új gazdasági mechanizmus reformja során változtatásra került és életszínvonalpolitikáknak fő célkitűzése, hogyha ezt még ebben az ötéves tervben nem is tudjuk teljes egészében megvalósítani, hogy megváltozzon az elosztás aránya a munka

szerint elosztott rész javára. Itt figyelembe veendő az is, hogy a társadalmi elosztási alap elosztásának egy része a korábban végzett munka alapján történik, pl. nyugdíjak. Másrészt a szükségletek arányában elosztott résznek is lehet pénzformája és végül egy részéhez a részleges térítés /csökkentett áron/ juthatnak hozzá a dolgozók.

Ugyancsak rossz az az érvelés is, hogy aminek az eladása nem történik meg, azzal kapcsolatban nem lehet tulajdonról beszélni.

100 A szocialista tulajdon jellegzetességeit bizonyos értelemben azonosítja a munka jellegének sajátosságaival, pedig a kettő két különböző dolog.

11. A szerző állásfoglalása a szükséges- és többletterméket illetően szintén hibás, hiszen az új termék /új érték/ kettéoszlása az technikai-gazdasági reláció és nem a tulajdon formájával és az árutermelés formájával, hanem a termelőerők /a munka termelékenység/ meghatározott fokával függ össze.

12. A munka szerinti elosztás és az árutermelés viszonyát alaposabban kellett volna elemeznie.

Nemcsak erre a pontra, de az előbbi pontra is vonatkozik egyfelől az a hiányosság, hogy a tárgyalásmód túl elvont /logikai módszerre épülő/ és hiányzik másfelől a gyakorlat vizsgálata /a statisztikai módszer/ alkalmazása.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szerző időszerű és nehéz téma kidolgozásához kezdett. A kitűzött célokat alapvetően - a feltüntetett hiányosságokat nem figyelmen kívül hagyva - a szerző teljesítette. Ennek alapján javaslom, hogy a disszertációt cum laude fokozattal elfogadni szíveskedjék.

Szeged, 1968. II. 21.

/Dr. Nagy Lajos/
tanszékvezető egyetemi tanár

V é l e m é n y

Bató Sándor: "A munkaerő /munka/-áru és a munka szerinti elosztás problémája az új gazdasági mechanizmusban" c. egyetemi doktori disszertációjáról.

Napjainkban egyre gyakoribb jelenség, hogy a közgazdaságtan egyes kategóriáit és törvényeit sokoldalú és alapos elemzés tárgyává tesznek. Az elmúlt években lezajlott áruteremelési vita és különösen a gazdasági reform hatott ebbe az irányba. A közgazdaságtan valóságos megújulásának vagyunk szemtanúi. A jelölt témaválasztása is e hatásról tanuskodik, ami a disszertáció javát szolgálja.

Az anyagi ösztönzés gerincét képező munka szerinti elosztás objektív gazdasági törvényének elméleti és gyakorlati kérdései e tervgazdálkodás konkrét rendszerének egyik legaktuálisabb kérdésévé vált az utóbbi években és bizonyos, hogy az lesz a közeljövőben is. Azok a kérdések, melyeket a disszertáció felölel, nagyon aktuálisak és elméletileg nem lezártak, elemzésük indokolt és célszerű.

A jelölt az alábbi kérdésekre igyekszik tudományos választ adni:

- Melyek a munkaerő áruvá válásának történelmi feltételei?
- Mi a különbség a tőkés és szocialista tulajdon között?
- Miért különös áru a munkaerő áru?
- Lehet-e a munkaerő, vagy a munka áru a szocializmusban?
- Mi a munkabér közgazdasági természete a szocializmusban?
- Mennyiben módosul a munka szerinti elosztás marksi elve?
- Mi a munka szerinti elosztás mércéje az új gazdasági mechanizmusban?
- Hogyan hat a munka szerinti elosztás mércéje /a társadalmilag szükséges munka/ a szükségletre termelés megvalósulására?

A disszertációban szereplő kérdésfelvetések logikai sorrendjét és mennyiségét az az alapprobléma határozta meg - melyet a szerző mindig szem előtt tart, - hogy lehet-e a munkaerő vagy a munka áru a szocializmusban? Az alapkérdés felvetése azért jogosult, mert a munkabér, mint felszíni konkrét kategória, és

együttal mint értékkategória, az áruviszonyokról tanuskodik. Azt jelenti-e ez, hogy a munkaerő, vagy a munka feltétlenül áru-e a szocializmusban is?

A válasz megadása nem nélkülözheti annak elemzését, hogy mik a munkaerő áruvá válásának történelmi feltételei, hogy miben van a szocialista és tőkés tulajdon specifikus lényegének különbsége, hogy a munkaerő mennyiben különleges áru. A jelölt ezt teszi és ez egyben a biztosíték is arra, hogy a vállalkozás érezhetően és kimutathatóan sikerrel járt. Annak a bizonyítása, hogy a munkaerő áruként való léte a tőkés tulajdon, annak specifikus lényegére vezethető vissza, meggyőző.

Ugyancsak akceptálható a munka áruvá válásának lehetőségét tagadó álláspontja is. Azok az ellenvetések, melyeket a munka-áru létét valló nézet ellen felhoz, szintén meggyőzőek.

A jelöltnek az a végső következtetése tehát, hogy sem a munkaerő, sem a munka a szocializmusban nem lehet áru, okfejtéséből valóban következik és tudományos álláspontnak tekinthető más állásfoglalások lehetőségének elismerése ellenére is.

Különösen a munkaerő áru természetéről szóló első rész 4. 6. és 7. pontja tartalmaz sok egyéni gondolatot és meggyőző okfejtést. Ezek a részek nagymértékben emelik a disszertáció szintjét.

A disszertáció második része a munka szerinti elosztás objektív törvényéhez kapcsolódó és az új gazdasági mechanizmus bevezetése révén felvetődő elméleti természetű kérdéseket tartalmaz.

A munka szerinti elosztás elméletének és gyakorlatának ma már bizonyos történelmi háttére is van. Az új gazdasági mechanizmus a fogyasztási javak elosztásának ugyyszólván a legújabbkori történetét nyitja meg. Ezért minden olyan kutatás, ami kapcsolódik ehhez, indokolt.

A munka szerinti elosztás marxi alapelvének áttekintése és a továbbfejlődés szükségességének kimutatása az elmélet és a gyakorlat szempontjából is újat ad.

Annak elemzése, hogy mennyiben lehetséges és szükséges a társadalmilag szükséges munkát a munka szerinti elosztás mércéjének tekinteni, a jelölt részéről szintén sikeres.

Nagyon helyesen mutat rá a szerző arra, hogy ez a mérce egyfelől emeli elsősorban a vállalatvezetéssel szembeni követel-

ményeket, másfelől viszont növeli a munka alkotó jellegét is. Ugyanis a társadalmilag szükséges munka végső ítéletét a piac végzi el, s a piaccal való szorosabb kapcsolat növeli a vállalati önállóságot, s ez a vezetéssel szembeni követelményt, valamint a munka alkotó jellegét.

Annak bírálata, hogy korábban csak a népgazdasági, illetve az ezen alapuló vállalati terv szerinti cselekvést, munkát tekintették társadalmilag szükségesnek, szintén helyes. Ugyanis a piaci értékitélet szintén racionálisnak tekinthető és az ehhez igazodó vállalati döntés szerinti cselekvés a társadalmilag szükséges munkát jelenti.

Az a következtetés, hogy az új gazdasági mechanizmus jobban felszínre hozza azokat a feltételeket, melyek a munka szerinti elosztás megfelelő érvényesülését és ezen keresztül a szükségletre termelés jobb megvalósulását jelenti, az elemzésből szintén adódik és akceptálható.

A disszertáció azonban a helyes kérdésfelvetés, elemzés és megállapítás mellett tartalmaz, számtalan jogosan bírálható következtetést, megállapítást, melyek kedvezőtlenül befolyásolják a disszertáció nivóját. Néhány fontosabbat emelek csak ki ezek közül:

Már a bevezetés is tartalmaz helytelen kérdésfelvetést és pontatlanságot. Azt mondja ugyanis a szerző, hogy a munkaerő áru és egyéb ehhez kapcsolódó kérdések vizsgálatánál nem az árutermelés létéből kell kiindulnia. Nézetem szerint viszont a kérdésfelvetés maga elesik, ha nincs árutermelés. A probléma ugyanis éppen abból adódik, hogy áruviszonyok vannak, de azt jelenti-e ez, hogy a munkaerő is áru? Ugyancsak a bevezetésben, a 3. oldalon található az a hibás megállapítás, hogy "... közvetlenül a vezetésnek a munkája jöhet számításba társadalmilag szükséges munkaként".

A 30. és 31. oldalon, amikor a szocializmusbeli munka közvetlen társadalmi jellegéről a jelölt elmulasztja annak hangsúlyozását, hogy a munka lokális jellege is megvan bizonyos mértékig.

Továbbá, egy kicsit túlhangsúlyozva a felépítményt, a szubjektív tényezők szerepét a munkaerőáru látszatának megszűnésében. A látszat ugyanis szintén az objektív feltételeken alapszik elsősorban, s csakis eme objektív feltételek változása képezi a látszat megszűnésének alapját.

A jelölt a 37. oldalon arról ír, hogy a munkaerő csak akkor tulajdona az egyénnek, ha megvan fosztva a termelőeszközöktől, különben csak birtokosa. Itt azt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a birtoklás is elegendő az áruviszony keletkezéséhez. Ha például a tőkés kölcsöntőkével termel, ettől a terméket még áruként fogja eladni.

A 46. oldalon nem fogadható el az a megállapítás, hogy a szocializmus teljes felépüléséhez közeledve nőnek a társadalmi juttatások és döntő jelentőségre tesznek szert. Ma már közismert, hogy napjainkban nem ez a tendencia és az elméleti állásfoglalás sem azonos a disszertációban leírtakkal.

A legsúlyosabb tévedés a munkabér közgazdasági természetének elemzésekor fordul elő. A szükséges munka kategóriáját azonosítja a munkaerő áru létezésével. A szükséges és túlmunka megkülönböztetés a jelölt szerint indokolatlan és helytelen. Ez az álláspont nem meggyőző és ellentétes a marxista közgazdaságtan tudományos következtetéseivel.

A disszertáció második része már kevésbé tartalmaz egyéni elemzést, nagyon sok az idézet és ebből eredően itt-ott felszínes a tárgyalás. A munka szerinti elosztásról ír itt a szerző, de az irodalomjegyzékben nem található egyetlen Munkaügyi Szemle sem. Pedig ebben a Szemlében összegezi a közgazdaságtan a munka szerinti elosztás legfontosabb tapasztalatait és az ezen nyugvó elvi megállapításokat. Ezzel magyarázható, hogy a tárgyalásmód túl elvont, logikai módszerre épülő.

Összegezve megállapítható, hogy a szerző, a felsorolt hiányosságok ellenére, a kérdések zömét helyesen vetette fel és a válaszok többsége tudományos álláspontként akceptálhatók, néhány kérdés elemzése során pedig értékes egyéni gondolatokkal járul hozzá a közgazdaságtan továbbfejlődéséhez. Ennek alapján javaslom a disszertáció elfogadását cum laude fokozattal.

Szeged, 1968. február 22.

/Dr. Imre Ottó/
egyet. adjunktus